
Meddelanden från RiViH-projektet

Riksantikvarieämbetets & Vitterhetsakademiens äldsta historia

Nr 2 2026

”Se, hur i prydnings jorden står ...”

Sommaren är här och RiViH-projektets första del går mot sitt slut. Det har varit en fullspädkad vår och försommar och glädjande nog kan vi nu berätta att projektets cirka 700 handskrifter finns samlade och tillgängliga via Kungliga bibliotekets söktjänst [Manuscripta](#). Detta är en viktig milstolpe för projektet – inte minst för att kunna visa materialet på ett enhetligt sätt, men också för att digitalt återföreina Antikvitetetsarkivets handlingar, som skiljdes åt redan 1780. Ett liknande öde drabbade även tecknaren Carl Gustaf Gottfried Hilfelings anteckningsbok från en resa i Bohuslän under slutet av 1700-talet, vilken delats mellan Kungliga bibliotek och Riksantikvarieämbetet. Nu finns båda delarna tillgängliga att läsa i Manuscripta.

I detta nummer av *Meddelanden* ger Hanna Cöster en översikt av Vitterhetsakademiens protokoll och de frågor som ledamöterna behandlade under 150 år av sammanträden. Emma Hagström Molin har skrivit en sammanfattning av de drygt nittio handlingar som publicerats sedan förra numret, bland annat Vitterhetsakademiens och förvaltningsutskottets protokoll, handlingar om Vitterhetsakademiens tävlingar samt delar av handskriftssamlingen. Hon skriver också om äldre tiders arbete för att skydda arkivhandlingar mot eldsvådor med

nedslag i två ur svensk arkivsynpunkt förödande bränder, Slottsbranden 1697 och Ridarholmsbranden 1802.

Magnus Källström bidrar denna gång med två artiklar som båda rör tiden kring 1700-talets mitt: en om den rätt okände kanslisten Johan Bergman Danielsson och hans arbete med framförallt runstensmaterialet i Antikvitetetsarkivet och en om translatoren och assessorn Nils Wessmans exemplar av *Bautil* från 1750, som har visat sig vara fyllt av tidigare okända teckningar av både honom själv och andra, varav en är ingen mindre än Johannes Bureus.

Ola Jensen belyser den juridiska historien bakom hembudsplikt och inlösen av fornfynd, från medeltiden till den nyligen upptäckta Hörningsholmsskatten. Avslutningsvis ger han även en kort sammanfattning av det pågående RiViH-projektet och det kommande RiViH 2.

Nu tar projektets deltagare lite semesterledighet och gör sig redo för nästa steg. RiViH 2 startar i höst, då ansluter också Riksarkivet som ny samarbetspart. Vi ser fram emot att publicera fler handlingar, presentera nya forskningsresultat och utforska hur AI kan bidra till att tyda svårlästa handskrifter.

Glad sommar!

150 år av protokoll – nu tillgängliga i Arkivsök

Hanna Cöster

Nu finns 150 år av protokoll från Kungliga Vitterhetsakademiens sammanträden digitalt tillgängliga. Materialet sträcker sig från de äldsta anteckningarna i *Kongl. Vitterhets Akademien Dagbok* från 1773 (fig. 1), till 1920-talets maskinskrivna protokoll.

Den första tiden – en nybildade akademi med nya ansvarsområden

I protokollen (fig. 2) går det att följa en mängd olika frågor. Här behandlas formella ärenden som utlysning och granskning av tävlingsskrifter, val av ledamöter, utformning av medaljer och skådepenningar samt inlösen av fornfynd. Även frågor om skydd och bevarande av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefulla byggnader är återkommande, vilket Ola W. Jensen beskriver närmare i detta nummer av *Meddelanden*. Vid sidan av formella ärenden innehåller protokollen också mer dramatiska skildringar – som branden på Riddarholmen 1802, då delar av samlingarna befarades ha gått förlorade eller när riksantikvarien Johan Gustaf Liljegren hittades död i Djurgårdsbrunnsviken sommaren 1837. En närmare redogörelse av händelseförloppet vid Riddarholmsbranden finns att läsa i Emma Hagström Molins bidrag "Elden är lös" i detta nummer.

Under 1800-talet fick arbetet med att lösa in fornfynd samt dokumentera fornlämningar och historiska byggnader allt större betydelse. Forsknings- och dokumentationsresor blev vanligare. Bland de tidiga exemplen märks Nils Johan Ekdahls (1799–1870) resor i Norra Sverige under åren 1827–1830, där han utöver sina reseskildringar även samlade in historiska handlingar, som han senare lämnade in till Vitterhetsakademien.

Rivningsvåg och samhällsutveckling

Från mitten av seklet syns ett ökat intresse för arbetet med att dokumentera och bevara kyr-

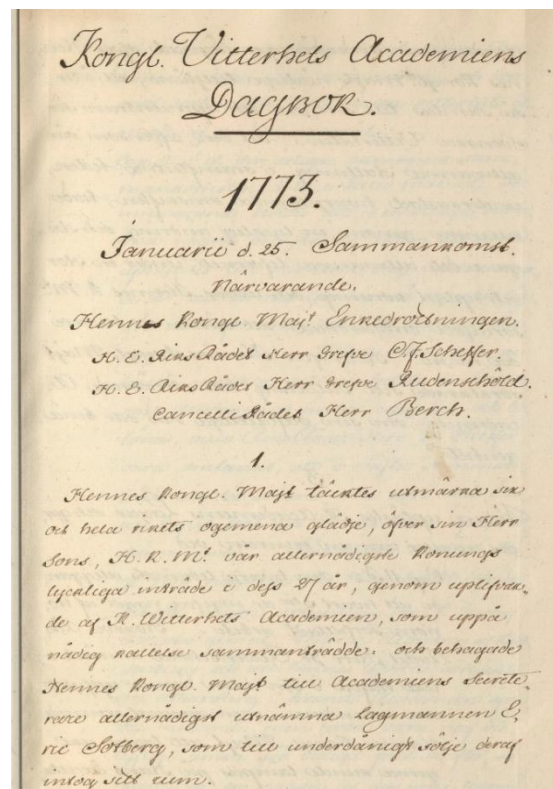

Fig. 1. Den första paragrafen i Vitterhetsakademiens protokoll från 1773. "Hennes Kongl. Majt tacktes utmärkas sin och hela rikets ogemena glädje, öfver sin Herr Sons, H. K. M. vår allernådigste Konungs lyckliga inträde i dess 27 år; genom uplifvande av af K. Vitterhets Akademien, som uppå nådig kallelse sammanträdde." Vitterhetsakademiens protokoll 1773–1790. (Ala:1).

Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

kor och fornlämningar som hotades av rivning eller förstörelse. I takt med befolkningsökningen ville många församlingar ersätta sina små, trånga och eftersatta kyrkor med nya kyrkobyggnader. Enligt ett kungligt cirkulär från den 7 december 1840 var församlingarna tvungna att skicka in sina rivningsansökningar till Vitterhetsakademien för bedömning, men i praktiken var det inte mycket som Akademien

Fig. 2. Vitterhetsakademiens protokoll i Riksantikvarieämbetets arkiv. Foto: Hanna Cöster (CC BY)

kunde göra för att motsätta sig rivningarna. Om kyrkorna ansågs tillräckligt märkvärdiga kunde de tecknas av eller beskrivas, men bristen på tid och medel gjorde det svårt att ens hinna med detta arbete (Fernlund 1982, s. 23–25). Dock tog Akademien ofta tillvara och köpte in inventarier som församlingarna ville avyttra och införlivade dem i Historiska museets samlingar.

Parallellt med denna samhällsutveckling blir folklivsforskaren Nils Månsson Mandelgren (1813–1899) en återkommande gestalt i protokollen. Det som började som ett gott samarbete där Mandelgren skickade in handlingar från sina forskningsresor med beskrivningar och teckningar av fornlämningar, kyrkor, inventarier med mera, utvecklades snart till en långvarig konflikt med riksantikvarien Bror Emil Hildebrand (1806–1884). Både på ett personligt och yrkesmässigt plan. Deras meningsskiljaktigheter är återkommande i handlingarna under de följande årtiondena. En konflikt som bland annat grundade sig i deras olika syn på hur kulturminnesvården skulle bedrivas för att skydda de historiska miljöer som höll på att försvinna.

Nytt sekel och nya ideal

Mot slutet av 1800-talet sker förändringar både inom Akademien och i samhället i stort.

År 1890 antar Vitterhetsakademien nya stadgar och inrättar även ett förvaltningsutskott. Detta utskott övertog många av de praktiska frågorna som tidigare hanterats vid Akademiens sammanträden, såsom anslag och räkenskaper, inlösen av fornfynd, frågor rörande fornlämningar och kyrkor, samlingarnas tillväxt med mera. Följden blev att Akademiens sammanträden i högre grad kom att handla om att ta ställning till förslagen från utskottet. Samtidigt upphörde arbetet med att utlysa och bedöma tävlingsskrifter, medan uppdraget att utforma medaljer och inskriptioner levde vidare. Vid sekelskiftet 1900 märks också en förändrad syn på landets kyrkor. I stället för rivning blev restaurering och bevarande allt vanligare. Och i vissa fall försöker församlingarna även köpa tillbaka de inventarier som några årtionden tidigare hade sålts till Vitterhetsakademien och Historiska museet (Vitterhetsakademiens protokoll A1a: 70, A1a:75).

Protokollen gör det möjligt att följa Vitterhetsakademiens arbete och dagsaktuella frågor under århundradens lopp (fig. 3), samtidigt som de utgör en värdefull ingång till andra delar av arkivet och ytterligare forskningsmöjligheter.

Referenser

Riksantikvarieämbetets arkiv

Ämbetsarkiv 2. Ala:1 Vitterhetsakademiens
protokoll 1773–1790. [Länk](#)

Ämbetsarkiv 2. Ala:70 Vitterhetsakademiens
protokoll 1912. [Länk](#)

Ämbetsarkiv 2. Ala: 75 Vitterhetsakademiens
protokoll 1917. [Länk](#)

Litteratur

Fernlund, Siegrun. 1982. "Ett Herranom
värdigt tempel": kyrkorivningar och
kyrkobyggen i Skåne 1812–1912. Lund.

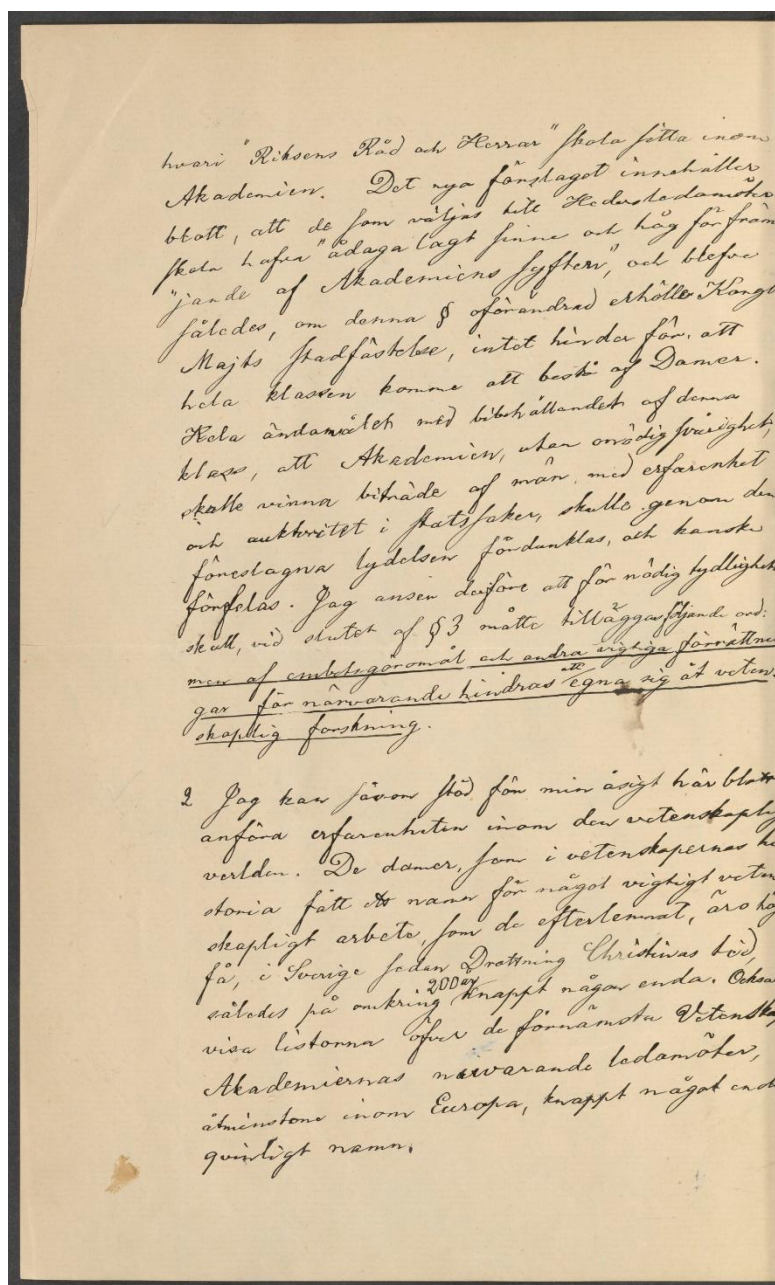

Fig. 3. Carl Gustaf Styffes respons på förslaget att tillåta kvinnor i Vitterhetsakademien vid framtagandet av nya stadgar: "om denna § oförändrad erhåller Kongl. Majts stadfästelse, intet hinder för, att hela klassen komme att bestå av Damer." Vitterhetsakademiens protokoll, 1886. Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM).

Allt material i RiViH 1 digitaliserat

Emma Hagström Molin

Sedan det senaste [Meddelanden](#) publicerades i maj 2026 har det sista materialet inom RiViH-projektet publicerats. Det är nu fritt tillgängligt både via Arkivsök och [Manuscripta](#). För att hitta till det nya materialet via Arkivsök söker du på [Vitterhetsakademien och riksantikvarien – Gemensamma handlingar](#).

Innan handlingarna listas tematiskt ska något kort sägas om innehållet. Här dominerar protokollen med hela 38 volymer, vilka ger en god inblick i Vitterhetsakademiens övergripande verksamhet (se Hanna Cösters artikel i detta nummer av *Meddelanden*). Utöver dessa protokoll omfattar Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll sammanlagt 31 volymer. Dessa tar särskilt upp förvaltningen av statsmedel, uppgifter om Vitterhetsakademiens anslag och räkenskaper tillsammans med frågor som rörde publikationer, fasta fornlämningar, kyrkor, profana byggnader, hembud av fornfynd och samlingarnas tillväxt.

Fem volymer med handlingar rörande **Lovisa Ulrikas Vitterhetsakademi**, som var Gustav III:s förebild när han instiftade Kungliga Vitterhetsakademien, innehåller bland annat protokoll, brev, förslag till prisämnen och tävlingsskrifter. **Handlingarna rörande Vitterhetsakademiens ledamöter** ger bland annat information om förslag till inval av ledamöter. Här finns även inträdestal och biografiska anteckningar bevarade. **Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler** innehåller årsberättelser, kontrakt, handlingar rörande inredning och inventarier samt uppdragsbeskrivningar. **Handlingar rörande Vitterhetsakademiens tävlingar** innehåller bland annat förslag till prisämnen samt tillkännagivande av vinnare. **Handlingar rörande samlingar och utställningar** innehåller bland annat skrivelser om samlingarna, förteckningar av fornsaker lämnade till folkhögskolor samt analyser av metall- och stenyxor, med mera.

Bland volymerna från **Vitterhetsakademiens** handskriftssamling återfinns bland annat Nils Celsius skrift om runor, en handskrift med titeln "Förhistoriska fornlemningar"

av löjtnanten och kartografen Thure Alexander von Mentzer samt Magnus Laurentius Ståhls skrivelse om Vitterhetsakademiens historia.

Sist, men inte minst, har ett enskilt arkiv av högt vetenskapshistoriskt värde digitaliserats inom ramen för RiViH-projektet: tecknaren Carl Gustaf Gottfrid Hilfelings efterlämnade handlingar (fig. 1 och 2). Hilfeling reste bland annat till Skåne och Blekinge för att teckna av fornlämningar och kulturhistoriska byggnader åt den danske kungen. Åren 1788–1801 reste han på liknande uppdrag, denna gång bekostade av den svenske hovintendenten och mecenaten Pehr Tham.

1. Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll, huvudserien, 1884–1922, 38 volymer

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/42, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1884.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/43, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1885.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/44, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1886.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/45, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1887.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/46, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1888.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/47, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1889.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/48, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1890.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/49, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1891.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/50, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1892.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/51, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1893.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/52, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1894.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/72, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1914.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/73, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1915.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/74, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1916.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/75, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1917.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/76, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1918.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/77, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1919.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/78, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1920.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/79, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1921.

ATA/ARK2_1-1/A 1 a/80, Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1922.

2. Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskottets protokoll, 1891–1922, 31 volymer

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/1, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1891.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/2, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1892.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/3, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1893.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/4, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1894.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/5, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1895.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/6, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1896.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/7, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1897.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/8, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1898.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/9, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1899.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/10, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1900.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/11, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1901.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/12, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1902.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/13, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1903.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/14, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1904.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/15, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1905.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/16, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1906.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/17, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1907.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/18, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1908.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/19, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1909.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/20, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1910.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/21, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1911.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/22, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1912.

Fig. 2. Teckning av flintkniv och guldring ur Carl Gustaf Gottfried Hilfelings resedagbok från 1790-talet. Flintkniven uppges ha hittats av prosten Brunius i Tanum. Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/23, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1913.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/24, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1914.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/25, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1915.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/26, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1916.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/27, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1917.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/28, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1918.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/29, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1919.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/30, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1920.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/31, Kungliga Vitterhetsakademiens förvaltningsutskotts protokoll, 1921.

ATA/ARK2_1-1/A 2 a/32, Kungliga Vitterhetsakademien förvaltningsutskotts protokoll, 1922.

3. Handlingar rörande Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, 1753–1782, 5 vol.

ATA/ARK2_1-1/F 2/1, Handlingar rörande Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, 1753–1759.

ATA/ARK2_1-1/F 2/2, Handlingar rörande Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, 1755.

ATA/ARK2_1-1/F 2/3, Handlingar rörande Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, 1773–1780.

ATA/ARK2_1-1/F 2/4, Handlingar rörande Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, 1779–1782.

ATA/ARK2_1-1/F 2/5, Handlingar rörande Lovisa Ulrikas vitterhetsakademi, 1773–1782.

4. Handlingar rörande Vitterhetsakademiens ledamöter, 1786–1922, 3 volymer.

ATA/ARK2_1-1/F 3/1, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens ledamöter, 1786–1922.

ATA/ARK2_1-1/F 3/2, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens ledamöter, 1786–1920.

ATA/ARK2_1-1/F 3/3, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens ledamöter, 1786 – 1963.

5. Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1844–1930, 7 volymer.

ATA/ARK2_1-1/F 4/1, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1844–1905.

ATA/ARK2_1-1/F 4/2, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1813–1922 .

ATA/ARK2_1-1/F 4/3, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1805–1907.

ATA/ARK2_1-1/F 4/4, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1872–1919.

ATA/ARK2_1-1/F 4/5, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1836–1927.

ATA/ARK2_1-1/F 4/5a, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1886.

ATA/ARK2_1-1/F 4/6, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens organisation, personal och lokaler, 1792–1930.

6. Handlingar rörande Vitterhetsakademiens tävlingar, 2 vol.

ATA/ARK2_1-1/F 5/1, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens tävlingar, 1787–1891.

ATA/ARK2_1-1/F 5/2, Handlingar rörande Vitterhetsakademiens tävlingar, 1777–1879.

7. Handlingar rörande samlingarna och utställningar, 1788–2006, 1 vol.

ATA/ARK2_1-1/F 6/1, Handlingar rörande samlingarna och utställningar, 1788–2006.

8. Vitterhetsakademiens handskriftssamling, 3 vol.

ATA/ARK2_1-1/F 16/17, Vitterhetsakademiens handskriftssamling, Thure Alexander von Mentzer, 1800-tal.

ATA/ARK2_1-1/F 16/5, Vitterhetsakademiens handskriftssamling, Brocman – Collins.

ATA/ARK2_1-1/F 16/22, Vitterhetsakademiens handskriftssamling, Strödd samling – Ståhl.

9. Enskilt arkiv

ATA/ENSK_45-1, C.G.G. Hilfelings handlingar.

Elden är lös!

Om brandsäkerhet, två berömda bränder och Vitterhetsakademiens samlingar

Emma Hagström Molin

Samlingar i arkiv, bibliotek och museer är beständiga och sköra på en och samma gång. Historien rymmer otaliga exempel där bränder eller andra katastrofer har utplånat värdefulla samlingar – från det mytomspunna biblioteket i antikens Alexandria, som troligen genomlevde flera bränder, till nazisternas symboliska nedbränning av Krasinski-biblioteket i Warszawa 1944 (culture.pl). I Sverige har den styrande makten alltsedan 1600-talet uttryckt en stark vilja att samla och skydda det som vi idag kallar för kulturarv. Konkret har det bland annat tagit sig uttryck genom Riksarkivets instiftande 1618 och de första antikvariernas instruktion 1630 (Hagström Molin 2015, s. 91–93; Jensen 2025, s. 18). Både Riksarkivet och den första antikvariska verksamheten var delar av det kungliga kansliet, detta som enligt rikskanslern Axel Oxenstierna var inget mindre än en ”siäl uti en kropp” (Styffe 1856, s. 306). Kroppen i detta fall var förstås staten.

Tidigmodern brandsäkerhet

Rikets själ var förstås viktig att skydda, och redan under 1600-talet tänkte kansliets ämbetsmän på brandsäkerhet. Arkivhandlingarna skulle helst förvaras i välvda rum och i särskilda kistor, gärna av det brandtåliga materialet järn. Under 1500-talet finns ett par exempel på hur flyktig tillvaron kunde vara för rikets handlingar; dokument förstördes i en mindre brand 1525 och senare, under Johan III:s regeringstid, flyttades handlingar från det valv på Tre Kronor slott där de förvarades för att ge plats åt drottning Katarina Jagellonicas kläd-kammare. Även om Riksarkivet formellt inrättades 1618 så var det först 1626 som det utfärdades en kansliordning enligt vilken arkivet och det kungliga kansliet uttryckligen

skulle vara lokaliserat på slottet Tre Kronor i Stockholm. Detta var en viktig förändring, då vissa handlingar hade följt kungen när denne reste mellan olika herresäten i äldre tider. 1626 centraliserades alltså Riksarkivet, och verksamheten skulle uppta minst tre välvda rum. I det innersta och säkraste valvet skulle de viktigaste och mest förnämna handlingarna förvaras i skåp och lådor. Nästa rum skulle rymma osorterade brev som förvarades i kistor, och i det yttersta rummet skulle arkivsekreteraren ha sin arbetsplats. I de två inre rummen rådde förbud mot att använda stearinljus eller någon annan form av eld och rummen skulle vara försedda med fönsterluckor av järn och järndörrar, även sinsemellan rummen (Hagström Molin 2015, s. 92).

Slottsbranden 1697

Trots dessa åtgärder, och en tydlig medvetenhet om eldens farlighet, har två större brandkatastrofer varit omöjliga att undvika i svensk statlig samlingshistoria. Den ena drabbade både Riksarkivet och det dåvarande Antikvitetsarkivet, det vill säga den samling som senare tillföll Vitterhetsakademien. Den andra branden drabbade Vitterhetsakademiens samlingar när de förvarades på Riddarholmen. Det som ofta kallas för ”slottsbranden” bröt ut under eftermiddagen den 7 maj 1697, på det gamla slottet Tre Kronor. Den bedömdes genast som omöjlig att släcka. Det dåvarande kungliga rådet Axel Wachtmeister skickades tillsammans med ett antal män för att rädda arkivet, som enligt befallning skulle flyttas till ett stall på Helgeandsholmen. De hade inte tid att rädda allt, utan fick hastigt ta det som i den mycket pressande situationen ansågs vara viktigast.

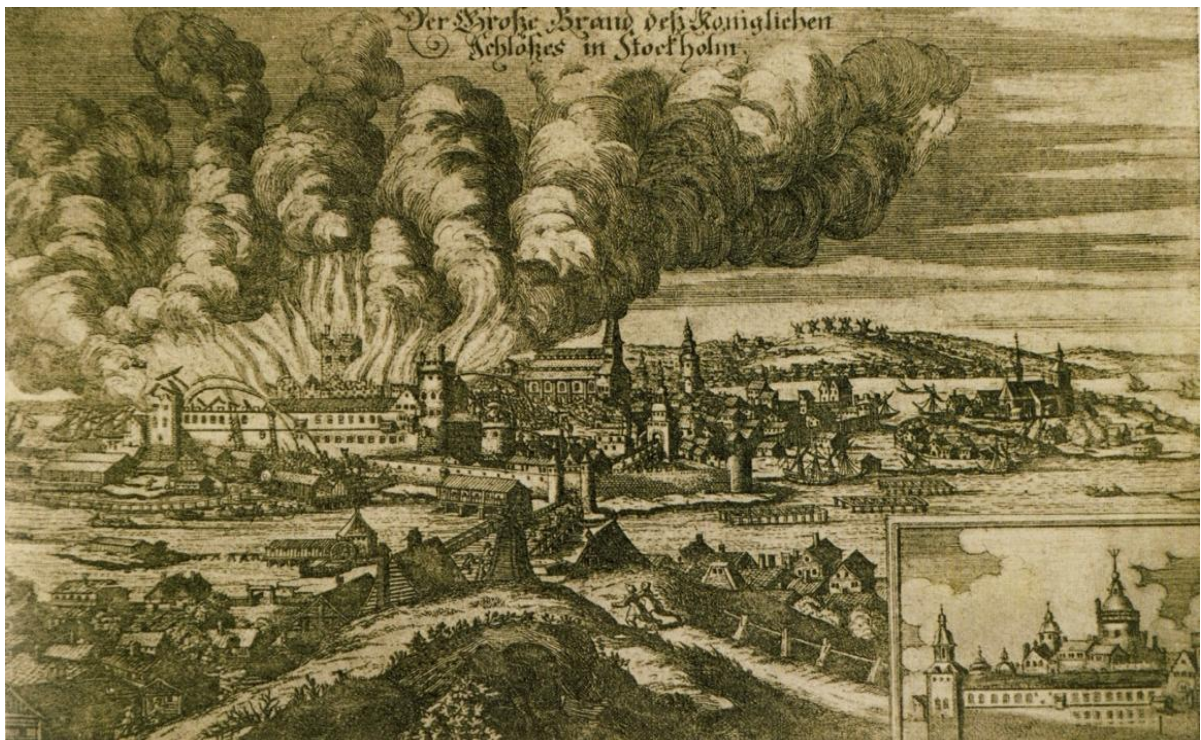

Fig. 1. Kopparstick av slottsbranden 1697. Foto: Wikimedia commons (PDM)

Elden nådde Riksarkivets övre valv först och därför var de största förlusterna där. Vid den här tiden förvarades alltså Riksarkivet i välvda rum på två våningar i slottet Tre Kronor. I det nedre valvet, bredvid Riksarkivet, fanns det dåvarande Antikvitetsarkivet. Det var lättast att rädda samlingarna på nedre plan, och därför kom Antikvitetsarkivet förhållandevis skonsamt undan. I ett riksrådsprotokoll från den 8 maj skrevs att "Rijks- och Collegiers Arvhiver ähre til störste deehlen endels orubade, endels bärgade blefne" (citerad i Schück 1935, s. 102). Henrik Schück har dragit slutsatsen att det mesta av innehållet i Antikvitetsarkivet tycks ha blivit räddat från branden, men att delar av innehållet kan ha förkommit i röran som uppstod efteråt. Schück menade även att en tillförlitlig förteckning över förlusterna är omöjlig att sammanställa eftersom det inventarium som gjorts över Antikvitetsarkivets innehåll 1693 är för ofullständigt. Hans slutsats blev dock att en del av antikvariernas anteckningsböcker och avskrifter borde ha gått upp i rök (Schück 1935, s. 104; om inventariet 1693, se Hagström Molin 2025, s. 26–30).

Riddarholmsbranden 1802

I november 1802, 106 år efter den stora katastrofen var det dags igen. Denna gång var det på Riddarholmen som branden bröt ut. Vid den här tiden förvarades Vitterhetsakademiens samlingar i det Wrangelska palatset på Riddarholmen, som ofta kallades för Kungshuset. I byggnaden fanns flera olika statliga verksamheter: Kammarkollegiet med arkiv, riksregalierna, Svea hovrätt, Krigshovrätten, Statskontoret, Räntekammaren och den Kungliga modellkammaren, det vill säga Christopher Polhems *Laboratorium mechanicum* vilket bestod av en modellsamling, skola och ateljé som inrättats 1697 (Kromnow 1950, s. 181–182).

Söder om kungshuset låg det Cruusiska huset, uppkallat efter Elsa Cruus som en gång varit hovjungfru hos drottning Kristina. Cruusiska huset var sammanbyggt med Kungshusets södra flygel, vilket skulle visa sig vara mycket olyckligt då det var här branden startade. Detta skedde natten mellan den 14 och 15 november 1802. Enligt en redogörelse i *Inrikes Tidningar* orsakades branden av en vårdslös kammardräng med ansvar för eldningen i det Cruusiska husets andra våning. Halv fem på morgonen den 15 november upptäcktes elden. Elden

spred sig snabbt, fönsterrutor slogs ut och taket antändes.

Larmet gick så fort katastrofen upptäcktes, och enligt rapporteringen översåg den dåvarande kungen, Gustav IV Adolf, själv släckningsarbetet. Elden spred sig till Kungshuset, och där brann den södra tornrundeln, i vilken Vitterhetsakademiens samlingar fanns, valven över kammararkivet samt delar av huvudbyggnaden. Den 16 november, efter 36 timmar av hårt släckningsarbete, kunde insatsen äntligen avblåsas (Kromnow 1950, s. 184–186).

Fig. 2. Målning av Riddarholmsbranden 1802.
Foto: Wikimedia Commons (PDM)

Samma dag som branden släckts, den 16 november, sammanträdde Vitterhetsakademien. I protokollet går det att läsa om arbetet med att rädda samlingarna undan elden. Det var aktuarie Sundel som ledde operationen, och han nödgades att ta ”okända personer” till sin hjälp. Dock beskriver protokollet att han anförtrrodde dessa ”det mindre väsendtliga”. Akademiens dyrbaraste samlingar, här nämndes särskilt guld, silver samt böcker och handskrifter hamnade på flera olika ställen, då det var bråttom att rädda dem från väder och vind (Ämbetsarkiv 2, A1a/3). Ryktesspridningen om de skador som branden orsakat var stor, dessutom hade en man som hjälpt till med evakueringsarbetet dödats och en annan skadats svårt. Den officiella skildringen tonade ned arkivskadorna, men i själva verket var de omfattande. Det gällde framför allt Kammar-

rätten och Kammarkollegiet, där det senares arkiv var i stor oordning. Detta gjorde det svårt att utreda förlusterna efter branden (Kromnow 1950, s. 186–194).

De samlingar som Vitterhetsakademien förvarade i Kungshuset hade drygt 20 år tidigare blivit kraftigt reducerade. 1780 hade merparten av akademiens böcker och handskrifter delats upp mellan Kungliga biblioteket och Riksarkivet, vilket Ola Jensen skrivit om i tidigare *Meddelanden* (Jensen 2025, s. 12–18). Böcker hade dock tillkommit efter det genom olika donationer. Ett antal betydelsefulla handskrifter var fortfarande i akademiens ägo, bland annat Peringskiölds avskriftsamlingar. 1793 hade myntsamlingen lämnats till Kungliga museet, vilket låg i det nya slottets nordöstra flygel. Det som fanns kvar i Kungshuset var således en del böcker, handskrifter, guld- och silverföremål samt sådant som värderades lågt, som runstavar och samiska trummor (Schück 1943, 115–116). Samlingarna i Kungshuset var dessutom i oordning, och branden bidrog till att öka förvirringen: den 23 november meddelade Sundel att ”Academiens mindre betydliga saker, såsom Runstafvar, Lapptrummor med flere trädpersedlar” hade gått förlorade (Ämbetsarkiv 2, A1a/3). Men mindre än en månad senare, den 14 december, hade akademien upptäckt att delar av samlingarna, bland annat runstavarna och trummorna, fanns i Kungliga museets mindre galleri. Dit hade de flyttats utan vare sig akademiens vetskap eller tillstånd, av dess tidigare sekreterare Georg Frans Tihleman. Denne var svårt sjuk när branden härjade, och avled vid nyår. Kort därefter uppdagades att Tihleman förskingrat stora summor pengar från akademien. Det rörde sig alltså om en ämbetsman som inte tycks ha varit lämpad att sköta vare sig akademiens ekonomi eller samlingar (Schück 1943, s. 119, 13–15).

Inget ont som inte för något gott med sig, brukar det ju heta. Den olyckliga branden påminde Vitterhetsakademiens ledamöter om vikten att hålla samlingarna i god och förtecknad ordning. Därför beslutades om en inventering av det räddade beståndet i slutet av november 1802. Den 7 december rapporterade

akademiledamot Johan David Flintenberg att det mesta ”utom de fleste i koppar graverade plåtarne” lokaliserats. Även en del av handskrifterna saknades, och skulle därför efterlysas i tidningarna (Ämbetsarkiv 2, A1a/3). Till protokollet bifogades tre förteckningar över sådant som förvarats i Kungshuset, men dessvärre har dessa inte bevarats. Henrik Schück lyckades inte under sitt arbete med Vitterhetsakademiens historia spåra akademiens efterlysning i tidningarna (Schück 1943, s. 120), men enligt Åke Kromnow ska efterlysningen ha gjorts den 7 december 1802 (Kromnow 1950 s. 197).

Medan elden härjade på Riddarholmen rådde ett visst kaos, och inte mindre än 19 personer arresterades för ”otidigheter, mot-

strävighet mot vakten [...], fylleri, oljud samt andra företeelser”. Och stölder förekom bevisligen, bland annat påträffades en man som deltagit i släckningsarbetet senare redlöst berusad i en krog på Riddarholmen, med en från Kammarkollegiet stulen bok i rocken (Kromnow 1950, s. 197–198). Det finns dock inga dokumenterade fall av stölder som rör Vitterhetsakademiens samlingar bevarade. Efter branden inhystes Vitterhetsakademiens samlingar tillfälligt hos Kungliga vetenskapsakademien, innan de äntligen fick ett eget rum i det kungliga slottet (Schück 1943, s. 121). Deras uppställning och organisation återkommer jag till i framtida *Meddelanden*, då viktigt material kring detta kommer att digitaliseras inom RiViH 2.

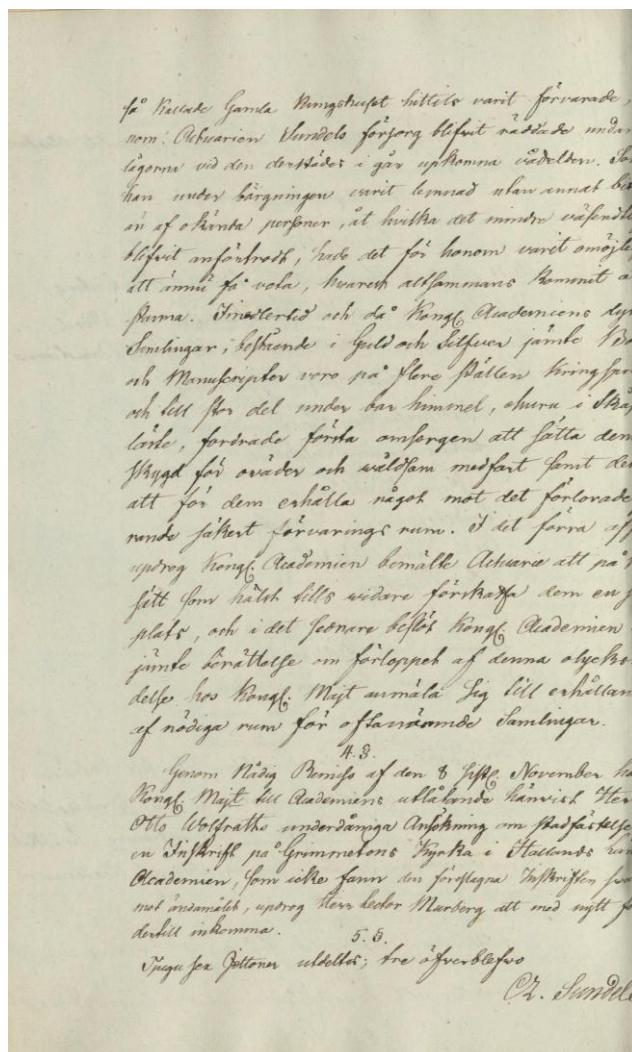

Fig. 3. Utdrag ut Vitterhetsakademiens protokoll den 16 november 1802, där Sundels arbete med att rädda samlingarna efter Riddarholmsbranden beskrivs. Inbindningen av protokollen har tyvärr inneburit viss textförlust. Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

Referenser

Riksantikvarieämbetets arkiv

Ämbetsarkiv 2. A1a/3. Kungliga Vitterhetsakademiens protokoll 1800–1805. [Länk](#)

Litteratur

Hagström Molin, Emma. 2025. Från fäderneslandets antikviteter till svenska minnesmärken. En jämförelse av två förteckningar i det äldre ämbetsarkivet. *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025:2. [Länk](#)

Hagström Molin, Emma. 2015. *Krigsbyttets biografi. Byten i Riksarkivet, Uppsala universitetsbibliotek och Skokloster slott under 1600-talet*. Stockholm. [Länk](#)

Jensen, Ola W. 2025. Om splittringen av Riksantikvarieämbetets äldsta arkiv och dess efterspel. *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025:1. [Länk](#)

Kromnow, Åke. 1950. Arkivbranden på Riddarholmen 1802. En av de största Brandkatastroferna i svensk arkivhistoria, i: *Donum Boëthianum*. Stockholm.

Schück, Henrik. 1943. *Kgl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Dess förhistoria och historia*. VII. *Akademien 1794–1826*. Stockholm. [Länk](#)

Styffe, Carl Gustaf. 1856, *Samling af Instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finnland*, Stockholm.

Fig. 4. Två brandskadade tryckstockar som räddades efter branden 1802 och som nu finns i Riksantikvarieämbetets arkiv. Foto: Lars Kennerstedt, Riksantikvarieämbetet (CC BY)

Kanslisten Johan Bergman och runstenarna

Magnus Källström

Litteraturhistorikern Henrik Schück (1855–1947), som skrev monumentalverket om Vitterhetsakademiens historia och förhistoria fram till år 1837, hade ofta mycket bestämda uppfattningar om skeenden och de personer som han skildrade. Han drog sig inte för att visa var hans sympatier låg och skrädde sällan orden när han stötte på sådant som han inte gillade. Detta drabbade bland annat Johan Helin, som var riksantikvarie mellan 1725 och 1750, och som Schück ägnar nästan ett helt band av sitt verk att ösa galla över. I mer koncentrerad form finner man hans uppfattning i den tredje, fullständigt omarbetade upplagan av *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (Schück & Warburg 1927, s. 144):

Vid frihetstidens början hade antikvitetsarkivet [...] råkat i det djupaste förfall. Dess chef, den yngre Peringskiöld, hade avlidit 1725 och fått Johan Helin till efterträdare, en varken obegåvad och okunnig man, men fruktansvärt lat, och under hans tid överfölls verket av en fullkomlig sömnsjuka. Ty såsom chefen voro även medarbetarna.

Den ende under denna period som Schück har skildrat med någon större sympati var kanslisten Johan Bergman Danielsson, vars lika långsamma som strävsamma karriär inom Antikvitetsarkivet får en rätt utförlig behandling i de två band som har ägnats Antikvitetsarkivets historia (Schück 1935, 1936).

Bergman hade enligt Schück (1935, s. 283) blivit antagen som extra ordinarie kanslist utan lön 1745 på rekommendation av hovkanslern greve Piper för sina stora kunskaper om fäderneslandets antikviteter. År 1749 utnämndes han till vikarie för den ordinarie kanslisten Eric Enhörning, som hade varit tjänstledig sedan 1717 på grund av "ofärdighet i händerne", men som fortfarande uppbar hälften av lönen (Schück 1936, s. 35). Först när Enhörning gick ur tiden den 25 februari 1760 kunde Bergman efter beslut i kanslikollegiet den 31 mars tillträda

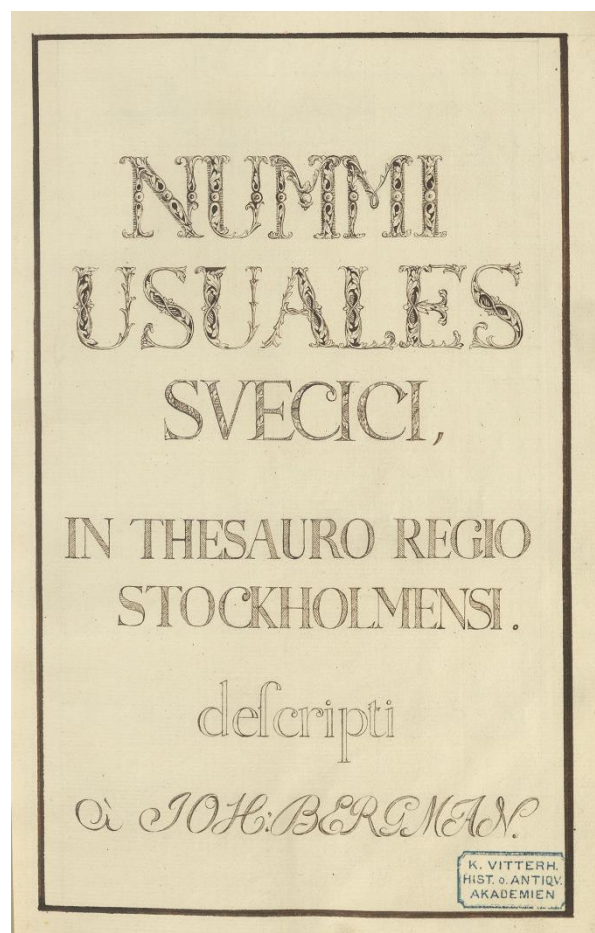

Fig. 1. Titelsidan till en av Johan Bergmans kataloger över Antikvitetskollegiets numismatiska samlingar. Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

den fulla lönen (Schück 1936, s. 193). Han fick dock aldrig tillfälle att njuta den, eftersom han själv avled redan den 20 april på Frötuna prästgård endast 33 år gammal (Frötuna kyrkoarkiv, Död och begravningsböcker 1690–1803). Dödsorsaken anges ha varit pleuresi dvs. lungsäcksinflammation.

Bergman lovordas under sina femton år i Antikvitetsarkivets tjänst både för sin flit och sina kunskaper. Ett av de bestående resultaten är de kataloger över Antikvitetsarkivets samlingar av svenska mynt (fig. 1), jordfynd av

utländska mynt samt medaljer som han sammanställde och renskrev i två tjocka volymer, och som i dag tillhör Riksantikvarieämbetets arkiv (Schück 1936, s. 357). Han ska även på egen bekostnad ha skaffat sällsynta mynt till samlingarna (Schück 1935, s. 295, 297). Man frågar sig hur detta kan ha varit möjligt för en person som under nästan hela sin karriär ser ut att ha arbetat utan full lön. En del av svaren finns i den biografi över honom som samlaren och lärdomshistorien Sigfrid Lorenz Gahm-Persson har efterlämnat i handskriften X 214 i Uppsala universitetsbibliotek. Den bär titeln: *Framledne Cantzlistens uti Kongl. Antiquitets Archiv, Herr Johan Bergman Danielsons Lefverne, författade i Stockholm, under en ganska sträng Kiöld, den 1. Martii 1788. Af S:L. Gahm-Persson.*

Trots att biografien har tillkommit knappt trettio år efter Bergmans frånfalle och Gahm-Persson tydligen hade känt honom personligen, är uppgifterna om hans personhistoria påfallande vaga (X 214, bl. 171r):

Framledne Cantzlisten wid Kongl. Antiquitets Archivum Johan Bergman Danielsson, är född i Stockholm år 172.. [sic] Fadern Daniel Bergman lärar idkat någon slags handel eller Profession. Moderns namn är obekant; men man har och bör likväl föreställa sig, att hon varit en beskedelig Madame.

Man får dock veta att föräldrarna hade månat om hans utbildning och gav honom först undervisning i hemmet för att 1743 sända honom till Uppsala universitet för vidare förkovran (ibid.):

Wid denna Swithiods yppersta hög Schola, war unga Bergman öfwer twänne år, och bör man aldeles föreställa sig, att han varit flitig och omtänckt, att vidare vinna insichter och Lärdom; och lærer Swenska Historien och Fäderneslandets Urkunder, till hwilka han hogfälltes, warit dess synnerliga yrcke.

Gahm-Persson (bl. 173r-173v) nämner också något om hans ekonomiska situation:

Han skall efter sine föräldrar, fått ett anseeligt arf och Egitt hus, hwarföre han och kunnat lägga sig till ett wackert Mynt-Cabinet. Han skall ock i Föräldrarnes hus funnit en wacker skatt [...],

som förmenas warit af Silfwer. Men med allt detta war han för sin död icke rik.

Här får man en förklaring inte bara till hur han kunde klara livhanken under alla år, utan också till hans kunskaper inom numismatiken.

Förutom de numismatiska verken är ett av de mest påtagliga spåren av Bergmans verksamhet en volym, som idag tillhör Riksantikvarieämbetets handskriftssamling och bär ryggtiteln "Bergman öfver runstenarne", medan det på titelsidan står "Afledne cantzlisten Bergmans lectiones variantes på Runstenar" (fig. 2). Volymen innehåller en förteckning över alla då kända runstenar inom Sveriges gränser med hänvisningar till bland annat den år 1750 utgivna träsnittssamlingen *Bautil*. Arbetet har också ett direkt samband med denna publikation.

Redan Johan Helin gjorde under sin första tid som riksantikvarie vissa ansatser till en utgåva av alla de runstensavbildningar som hade framställts under Johan Hadorphs och senare Johan Peringskiölds överinseende, men det hela rann snart ut i sanden (Schück 1935, s. 324–326).

År 1747 lyckades Johan Göransson (1712–1769) övertyga rikets ständer att ge honom i uppdrag att utge samlingen med sina egna tolkningar av inskrifterna. Antikvitetsarkivet lyckades dock med hänvisning till de höga tryckkostnaderna styra om uppdraget så att det bara var själva träsnitten som kom att tryckas utan Göranssons vidlyftiga och rudbeckianskt färgade kommentarer. Boken som utkom i en stor folio strax före jul 1750, bar den utförliga titeln: *Bautil, det är: alle Svea ok Götha rikens runstenar, upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000; för detta, efter glörlödigast i åminnelse konung Gustaf Adolfs ok konung Karl XI:tes befallning afritade ok til största delen : uti former inskurne; men nu, efter vår allernådigaste konung Fridrich I:stas befallning ok riksens höglöflige ständers begäran, med några anmärkningar utgifne af Johan Göransson.*

Utgivaren hade givetvis överlämnat ett exemplar av boken till Antikvitetsarkivet, där Carl Reinhold Berch ett halvår tidigare hade tagit över som sekreterare efter Helin. Vid ett

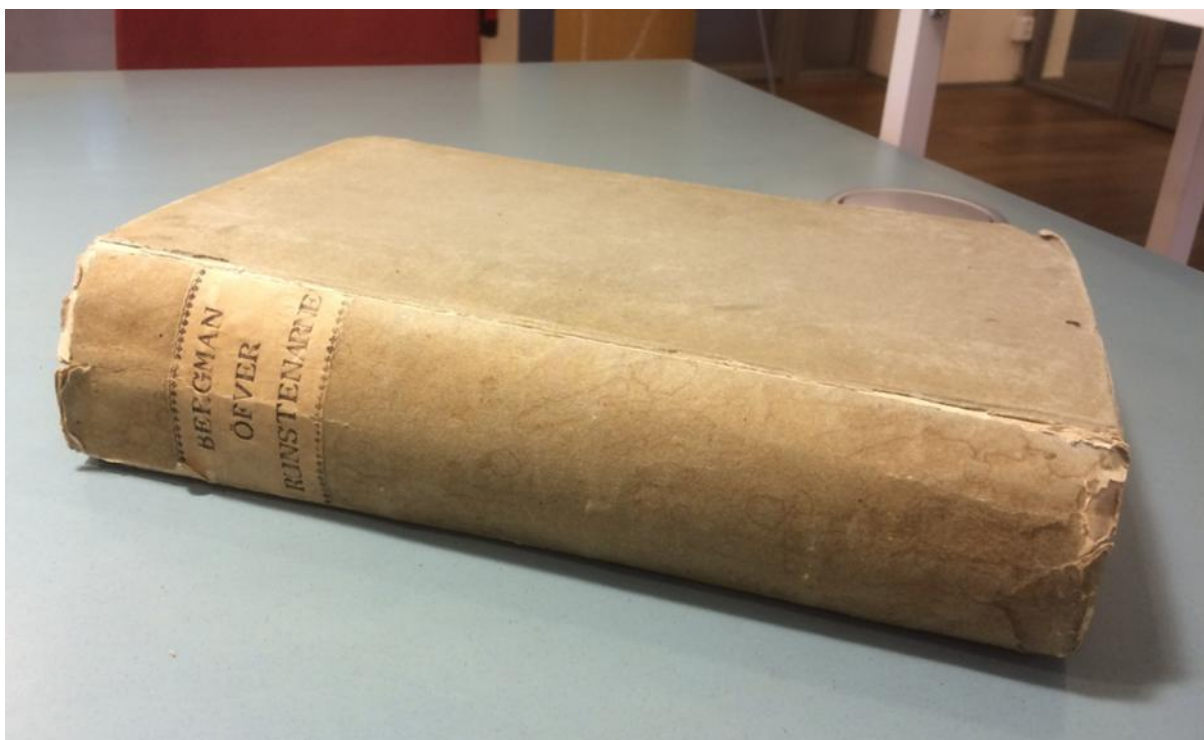

Fig. 2. Handskriften "Bergman öfver runstenarne" i Riksantikvarieämbetets arkiv.
Foto: Magnus Källström (CC BY)

möte som hölls den 16 februari 1751 blev det nytryckta verket utsatt för en kritisk granskning av de församlade som förutom Berch utgjordes av assessorn Carl Hagelberg, translatorn Nils Wessman och bibliotekarien Magnus Celsius. De kunde strax konstatera att boken "war et hast-wärck" med en delvis godtycklig geografisk ordning, felrubriceringar och flera dubletter, eftersom även kasserade trästockar ibland hade blivit avtryckta (Protokoll 1744–1751 [s. 48–49 i pdf:en], Schück 1936, s. 111). I mötesprotokollet framhålls samtidigt att "man gemensamt war glad, at denna uplaga skedt under Giöranssons och icke Kongl. Archivi namn".

Wessman påminde också att Göransson hade fått betalt för arbetet med sina tolkningar av offentliga medel och att manuskriptet därför borde "höra Cronan til, och uti Archivo förvaras". Tanken med detta var säkert att han inte skulle få möjlighet att själv utge det.

Kanslisten Bergman, som inte var närvarande vid mötet, fick samtidigt ett uppdrag. Han blev nämligen "anmodad, at igenomlöpa denna Steen-samling, och anteckna i hwilcka böcker förklaringar redan finnas giorda öfwer dessa

Runehällar, såsom Peringskölds, Celsii, och andra antiquariorum skriffter: samt om någre Variantes Lectiones finnas". Detta är alltså bakgrunden till den nämnda handskriften över runstenarna.

Bergman ser ut att ha gått mycket grundligt till väga. Hans sammanställning inleds med en förteckning över de handskrifter och utgåvor som har excerperats. Därefter kommer ett antal förteckningar över materialet med titlar som "Förteckning på de Outskurna Stenarne som finnes afritningar till in Mon. Per. [dvs. i Peringskiölds *Monumenta*] el^r hos andra", "Förteckning på ofafritade stenar som än skola finnas. Ex anot. Per. comp.", "Förteckning på i träskurna stenar som stockarna ey äro igenfundna till, och hwaraf dock i Mon. Per. finnas aftryckne, och som således i Giöranssons Bautil fattas" etc.

Huvuddelen av handskriften utgörs av runstenarna uppställda landskapsvis, men inte i den ordning som de förekommer i *Bautil*, utan efter den geografiska ordning som Peringskiöld hade tillämpat i handskrifterna till sin planerade och endast delvis tryckta *Monumenta Sveo-Gothorum* (Fh 1–10). Numren i *Bautil*

finns dock anförda och dubletter noterade samtidigt som de har getts nya löpnummer inom parentes. Själva inskrifterna återges i regel translittererade med latinska bokstäver efter läsningen på träsnitten i *Bautil*, men ibland finns även variantläsningar införda från andra källor som Bureus, Peringskiölds och Celsius handskrifter, men också från tryckt litteratur.

Trots att Bergmans handskrift för sin tid måste ha varit den mest kompletta och även bäst strukturerade sammanställningen av det svenska runmaterialet har den utnyttjats mycket lite av senare författare. Arbetet var givetvis känt av riksantikvarien Johan Gustaf Liljegren, som anför den bland källorna till sina *Run-Urkunder* (1833 s. x: "G a. J. Bergman. Afskrift. af Runmonum. MSC."), men där endast ett fåtal av inskrifterna har direkta hänvisningar dit som t.ex. L 615, L 630, L 1415, L 1941 och L 1946. Det gäller även det omfattande korpusverket *Sveriges runinskrifter*, där

hans arbete bara refereras vid ett par tillfällen (ÖIR s. 68–69, UR 2, s. 442).

Vad som varken framgår av Liljegrens arbete eller *Sveriges runinskrifter* är att Bergman också själv hade avbildat runstenar. Den 17 september 1751 donerade han nämligen några jordfunna fornsaker till Antikvitetsarkivet, som senare kompletterades med teckningar av fyra runstenar: två från Husby-Sjuhundra kyrka, en från Salmunge i Skederids socken samt en från Rimbo kyrka (Ämbetsarkiv 1, F 2:3 [s. 153–158 i pdf:en], Schück 1936, s. 542).

Samma fyra stenar finns även upptagna i Bergmans handskrift [s. 13–14, 215–216, 225–227 i pdf:en] och är där märkta "Berg.", vilket alltså är hans sätt hänvisa till sina egna alster. Av de nämnda teckningarna är det bara den av stenen från Rimbo kyrka (U 514) som fortfarande verkar finnas bevarad, men den föreligger samtidigt i inte mindre än tre olika exemplar i lite olika utförande: en bläckteckning i handskriften Fm 18 [s. 143 i manuscri-

Fig. 3. Johan Bergmans teckning av U 514 i Rimbo kyrka, som ingår i handskriften Fm 18. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

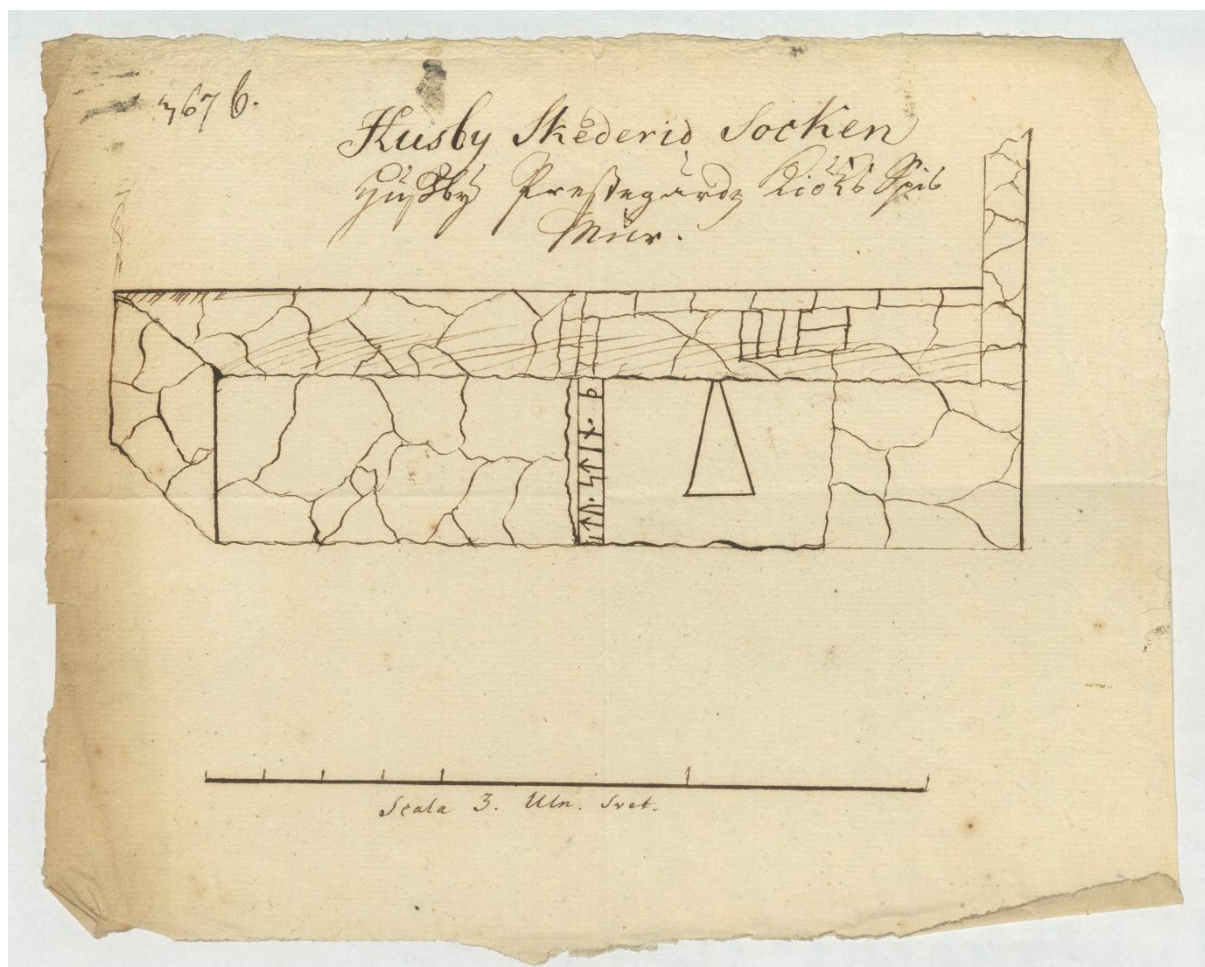

Fig. 4. Den numera försvunna runstenen U 557 som satt inmurad i spisen i Husby-Sjuhundra prästgård. Teckning av Johan Bergman i handskriften "Bergman öfver runstenarne".

Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

pta.se] i KB (fig. 3), som har tillhört Daniel Georg Nescher, ytterligare en i J. G. Liljegrens *Fullständig Bautil* (ATA) samt en lavering i samlingen av "Bilder av runstenar och bildstenar" i ATA. Alla är daterade den 6 augusti 1747 och signerade med initialerna J. B., men åtminstone den laverade versionen i ATA måste vara en senare kopia, eftersom den har en hänvisning till Nescher. De två andra som bär något varierande påskrifter borde dock vara original. På teckningen i Fm 18 som har den längsta texten står:

Uti Rimbo wapenhus dörr, i tryskelen, som varit tilf[ö]rene i långlige tider igenmuradt, och upbröts 1746. fants denna sten som än der qwarligger, längden är 5: a[lnar] och bredden 9. quarter.

Av de tre övriga som avser runstenarna U 539, U 541 och en fullständigare version av det

fragment som är upptaget som U 520, har inga originalteckningar kunnat uppsåras, men samtliga fyra finns avritade av Nils Wessman i hans interfolierade exemplar av *Bautil* (Fm 65, sidan före s. 71 och sidan efter s. 72), vilket blev bekant först för några år sedan (se Källström 2023, s. 39).

Det existerar ytterligare ett par runstens-teckningar av Bergmans hand. En finns på en lös lapp i den nämnda handskriften [s. 223 i pdf:en] och visar den fragmentariska U 557 som ska ha varit inmurad i spisen till prästgården i Husby-Sjuhundra (fig. 4). Den teckning som tidigare varit känd av denna sten har efter Liljegren (L 609) tillskrivits Carl Hagelberg (UR 2, s. 436), men det handlar uppenbarligen om en kopia av Bergmans teckning (se vidare UR Suppl.).

Bergman har också svarat för den enda kända teckningen av den märkliga U 528 från

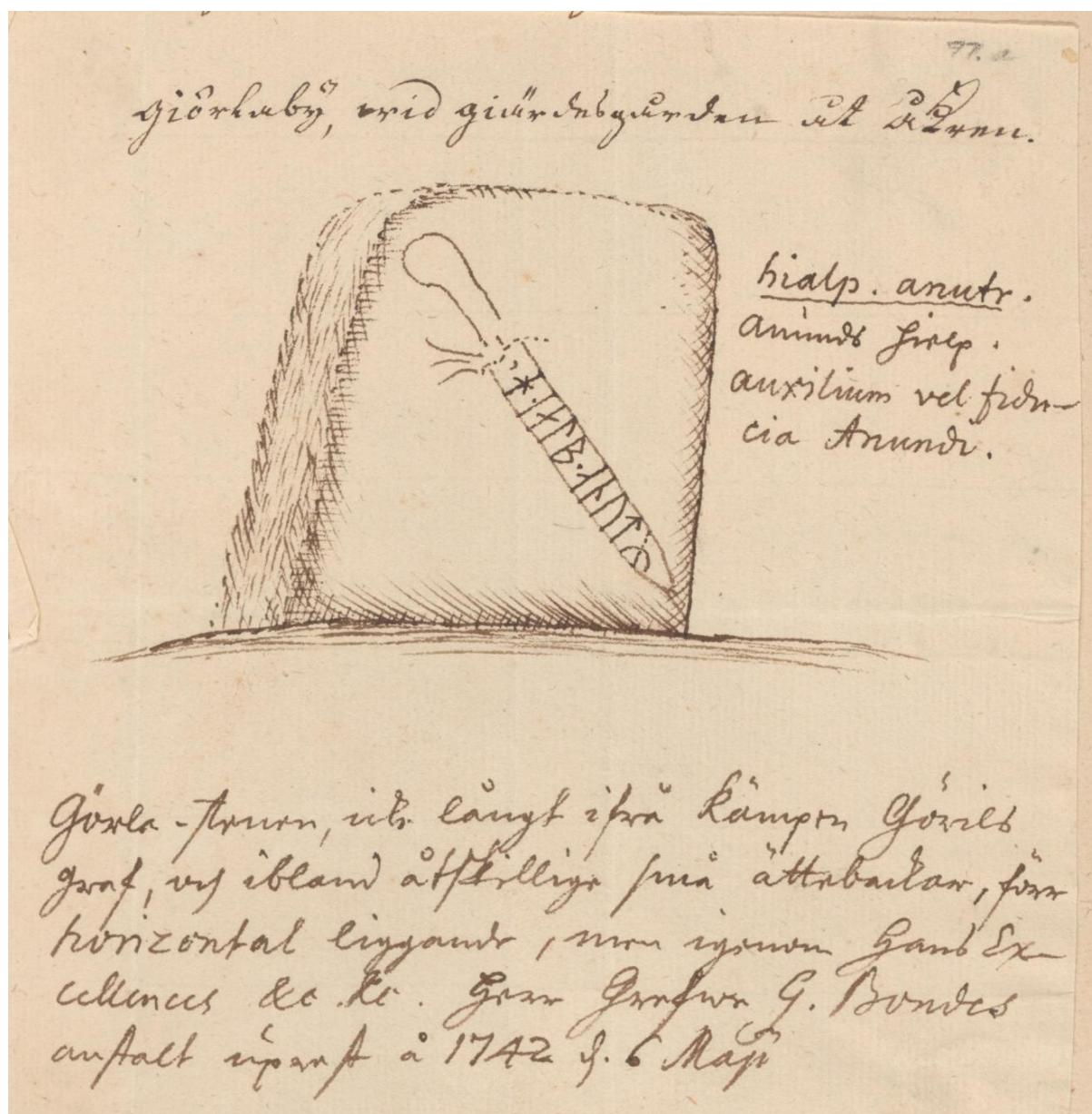

Fig. 5. Johan Bergmans teckning av den nu försvunna Görlastenen i Frötuna (U 528) i Peringskiölds Monumenta (Fh 3). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Görla i Frötuna socken (fig. 5). Teckningen ingår i Peringskiölds *Monumenta* (Fh 3, bl. 87r [s. 205 i manuscripta.se]), och det framgår egentligen redan av Liljegrens hänvisningar (under L 630) att det är Bergman som är upphovsmannen, men detta verkar ha förbisetts i *Upplands runinskrifter*. Teckningen finns dessutom omnämnd i ett protokoll från ett sammanträde i Antikvitetsarkivet den 2 mars 1751 (Protokoll 1744–1751 [s. 50 i pdf:en], Schück 1936 s. 112):

Cantzlisten Bergman inlefwereade en Runstens ritning, hörande til Frötuna sockn i Upland.

Lades på sitt ställe, at Completerta Peringskiölds Samlingar.

De runstenar som Johan Bergman har avbildat tillhör alla ett ganska snävt område kring Norrtälje i Uppland: Husby-Sjuhundra, Skederids, Rimbo och Frötuna socknar. Samma sak gäller de arkeologiska fynd som han donerade till Antikvitetsarkivet 1751: en sporre från gårdet vid Knutby prästgård, en pilspets av järn som 1746 hade påträffats ”i en ättehög” i Frötuna socken samt några båtnitar som tillsammans med en söndrig urna hade hittats i en annan hög i samma socken (Schück 1936, s. 541 f.).

Anknytningen till detta område hade Bergman tydligen genom sin hustru, om vilken Gahm-Persson (X 214, bl. 173r) har ungefär samma vaga uppfattning som om föräldrarna:

Cantzlisten Bergman war gift; men med hwilket Fruntimber har man icke fått reda på. Det endaste man med säkerhet kan berätta, är det, att warit Styfdotter till Probstén och Kyrkioherden i Frötuna wid Norrtelje Waselius, hos hwilken wår Bergman esomoftast wistades.

Svärfadern var alltså Anders Waselius (1695–1759), kyrkoherde och sedermera kontraktsprost i Frötuna (Fant, Låstbom & Fant 1842, s. 416–417). Denne Waselius hade tidigare också varit kyrkoherde i Knutby, vilket ger en förklaring till proveniensen för den av Bergman donerade sporren.

Sex runstensteckningar kan tyckas som ett ganska obetydligt bidrag till runforskningen, men det ska samtidigt framhållas att tre av dessa – U 520, U 528 och U 557 – i dag är försvunna och att Bergmans teckningar är vår enda källa till två av dem. Det är dessutom endast genom hans uppgifter som historien om den mystiska »andra runstenen» vid Salmunge i Skederid har kunnat redas ut. Den finns behandlad i *Upplands runinskrifter* (UR 2, s. 385–386), men fick aldrig något eget nummer, eftersom det då inte gick att avgöra om det verkligen hade varit en runsten. Med hjälp av Bergmans anteckningar och Wessmans kopia av en av hans teckningar, har stenen inte bara visat sig vara identisk med det senare funna och åter försvunna fragmentet U 520, utan också rest av samma brödraskara som förekommer på runstenarna U 517 och U 540 i Rimbo respektive Husby-Sjühundra kyrkor (se vidare Källström 2023).

Den nämnda Görlastenen i Frötuna (U 528) är ett kapitel för sig. Ristningen ska endast ha bestått av ett svärd, där runorna har stått på svärdsbladet (se fig. 5). Den korta texten har enligt teckningen lytt **hialb • anutr**, vilket i Sven B. F. Jansson (i UR 2, s. 399) har tolkat som »Hjälp. Anund». På Bergmans teckning i *Monumenta* har den i stället uttytts »Anunds hjälp», vilket inte läsningen ger något stöd för. De noteringar som finns på teckningen ser också ut att ha gjorts av tre olika händer och det är

mycket möjligt att just detta har tillkommit i samband med att den visades upp på mötet i Antikvitetsarkivet 1751. Bergman själv verkar nämligen ha haft en annan mening om innebörden. I sin handskrift i ATA har han strukit under »anutr» och skrivit »ant» dvs. *and* »ande» ovanför. Detta är också den läsning som Liljegren (1833, s. 65) har valt att återge: Hialb ant.

Samtidigt är det också något mystiskt med denna sten. Jansson (i UR 2, s. 399) påpekar att svärdsfästet på det avbildade svärdet närmast påminner »om ett sabelfäste från nyare tid» och han utesluter inte att det kan ha rört sig om en sentida runsten. Beträffande funktionen tänker sig Jansson att den kan »ha varit en s.k. häststen, som av ryttare har använts som hjälp vid påstigning» (ibid.).

Det kan nämnas att det finns en liten detalj i runtexten som inte tidigare verkar ha noterats. I ordet **hialb** har **a**-runan en övertvärande bistav (†), medan den i **anutr** liksom **n**-runan (†) bara har bistav på den ena sidan (†). Detta kan tyda på att ristaren bakom denna sten har gjort skillnad på † **a** och † **æ**, och att inskriften egentligen ska återges som **hiælb • anutr**. En åtskillnad mellan dessa runor tillsammans med användningen av **r**-runan efter dental konsonant är samtidigt omöjlig i en föregivet vikingatida inskrift och kan vara ett indicium på att det rör sig om en ristning från nyare tid. I texten till teckningen nämns också att stenen tidigare legat omkull, men att den rests den 6 maj 1742 av greve Gustaf Bonde (1682–1764). Med tanke på Bondes göticistiskt färgade intresse för forntiden samt att han i andra sammanhang har tagit initiativ till att rista runor i sten (se UR 2, s. 403), så ska kanske man betrakta denna inskrift med viss skepsis.

Gahm-Perssons kunskaper om Bergmans familjeförhållanden var som vi har sett ofullständiga, men om hans utseende och personlighet kan han däremot ge klarare besked, även om han väljer att gardera sig något på slutet:

Cantzlisten Bergman war lång och smal till växten och hade ett wackert Ansichte. Han skref ock en wacker Stil. Efter utseende lærer han warit högdragen och tyckte om sin Person. Kan ske ock man misstager sig. Härmed slutas nu Bergmans Lefwernes Saga.

Referenser

Kungliga biblioteket

Fh 3 = Johan Peringskiöld: Monumenta Sveo-Gothorum 3. Uppland: Attunda. [Länk](#)

Fm 18 = Daniel Georg Nescher: Samlingar av ritningar. [Länk](#)

Fm 65 = Johan Göransson: Bautil, Stockholm 1750 (med anteckningar). [Länk](#)

Riksantikvarieämbetets arkiv

ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Johan Bergman: Numismata Symbolica Suecia, in thesauro Regio Stockholmiensi.

Katalog över Antikvitetsarkivets medaljsamling, Förteckningar och inventeringslistor 1740-tal. [Länk](#)

Johan Bergman: Nummi Usales Svecici in thesauro Regio Stockholmiensi samt Nummi Arabici, Anglo-Saxonici et alii in tellure Sveciva eruti. Katalog över Antikvitetsarkivets svenska mynt och jordfynd av arabiska, anglo-sachsiska m.fl. mynt, Förteckningar och inventeringslistor 1740-tal. [Länk](#)

Johan Bergman: Om runstenarne (Afledne cantzlisten Bergmans lectiones variantes på Runstenar) [1751] [Länk](#)

Johan Gustaf Liljegren: Fullständig Bautil, vol. 7.

Ämbetsarkivet 1. Handlingar angående Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets förvärv av fornsaker 1741–1784. F 2:3. [Länk](#)

Riksarkivet

Frötuna kyrkoarkiv: Död och begravningsböcker 1690–1803. [Länk](#)

Uppsala universitetsbibliotek

X 214 = Sigfrid Lorenz Gahm-Persson: Biografiska samlingar 9. Antikvitets archivi betjening.

Litteratur

Bautil = Göransson, Johan, 1750: *Bautil, det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar; upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000 ...* Stockholm. [Länk](#)

Fant, Johan Eric, Låstbom, August Theodor & Fant, Andreas Michael. 1842. *Uppsala ärkestifts herdaminne*. Första delen. Uppsala. [Länk](#)

Källström, Magnus. 2023. En misskänd runsten från Salmunge och en uppländsk stormannasläkt. *Fornvännen* 118, s. 32–51.

[Länk](#)

L + nr = Nummer i Liljegren 1833.

Liljegren, Johan Gustaf. 1833. *Run-Urkunder. Aftryck för Run-Forskningens Vänner*. Stockholm. [Länk](#)

Schück, Henrik, 1935. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia IV*. Antikvitetsarkivet 1. Stockholm. [Länk](#)

Schück, Henrik, 1936. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia V*. Antikvitetsarkivet 2. Stockholm. [Länk](#)

Schück, Henrik & Warburg, Karl. 1927. *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. 3., fullständigt omarbetade uppl. Stockholm. [Länk](#)

U + nr = Nummer i UR.

UR = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.) [Länk](#)

UR Suppl. = *Supplement till Upplands runinskrifter*, Digital resurs, Riksantikvarieämbetet. [Länk](#)

ÖIR = *Ölands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Sven Söderberg och Erik Brate. 1900–06. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 1.) [Länk](#)

Translatorn och assessorn Nils Wessmans exemplar av *Bautil* (Fm 65)

Magnus Källström

Nils Wessman (1712–1763) var en av dem som vid mötet i Antikvitetsarkivet den 16 februari 1751 nagelför den av Johan Göransson utgivna träsnittssamlingen *Bautil*, vilken mindre än två månader tidigare hade lämnat trycket (se ovan s. 16–17). Han var då sedan elva år translatör vid arkivet och skulle vara verksam där fram till sin död 1763, men då sedan 1759 upphöjd till assessor (ordinarie bisittare).

Wessman (fig. 1) var född 1712 i Annelöv i Skåne och hans antikvariska intressen kom främst att röra detta landskap. Enligt Sigfrid Lorenz Gahm-Persson (1725–1794) som har tecknat hans biografi ska han trots att han hade ett eget hushåll gärna ha använt sin blygsamma translatörslön till att äta på lokal, vilket gjorde att han drog på sig skulder. Om man får tro Gahm-Persson blev den antikvariska forskningen här hans räddning. ”Att på något sätt kunna hielpa sig ifrån gäldenärer, hwilka begynte att beställa honom, uptänckte han en runresa till sitt kära Skåne” (X 214 bl. 32v, citerat efter Schück 1936, s. 442).

Till skillnad från många andra av arkivets medarbetare under denna tid beskrivs Wessman av Schück (1936, s. 35) som ”en verkligt intresserad fornforskare” och spår av hans antikvariska verksamhet finns på flera olika håll. I Uppsala universitetsbibliotek förvaras exempelvis en handskrift med titeln ”Antikvariska Anteckningar, mest om Skåne” (S 56), som dessutom är digitaliserad sedan tidigare. På ett de första arken har Wessman antecknat sitt namn och ”Anno 1739 begynte jag thessa annotationer”. Orterna är ordnade alfabetiskt och han har på många sidor lämnat utrymme för ytterligare anteckningar. Ibland är också arkeologiska föremål och runstenar avbildade, men flera av teckningarna har senare blivit urklippta.

Fig. 1. Nils Wessman målad 1762 av Johan Joachim Streng. I bakgrunden skymtar en av hällarna i Kiviksgraven. Foto: Nationalmuseet (Wikimedia Commons)

Även Kungliga biblioteket äger en del av hans handskrifter. Ett par ingår i Fm 18 som har tillhört Daniel Georg Nescher och som dels utgörs av en förteckning över ”Monumenter” (i detta fall fornsaker) som han 1744 sände upp till Antikvitetsarkivet, dels av en berättelse från den resa som han 1756–57 företog till Blekinge, Skåne och Köpenhamn. En annan kortare berättelse av Wessman från Skåne med illustrationer är insatt i det nionde bandet av Peringskiölds *Monumenta* (Fh 9, bl. 528r–532r [s. 1128–1135 i manuscripta.se]).

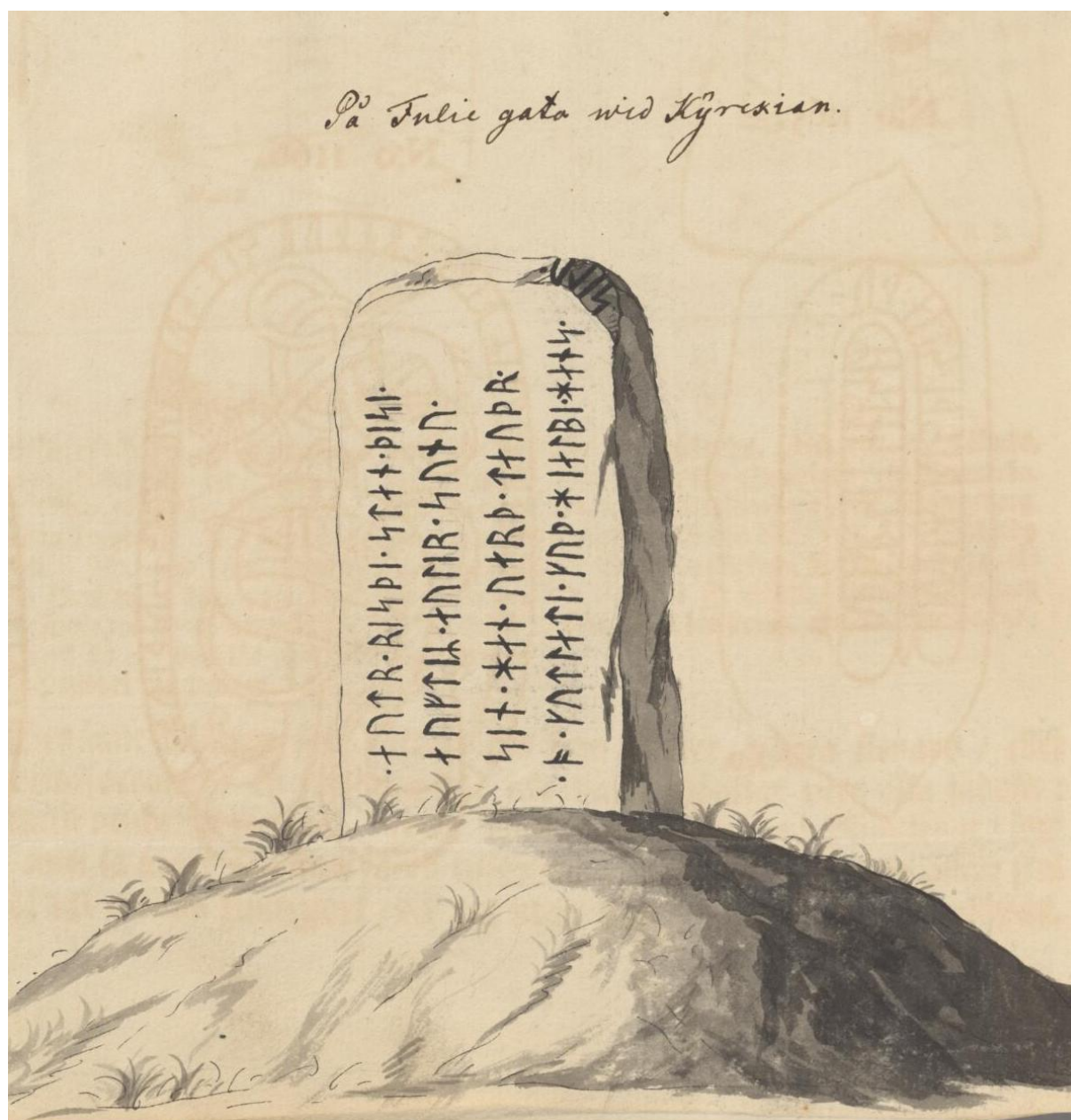
Ytterligare några handskrifter, bl.a. reseanteckningar från besöket i Blekinge 1756, ingår i Engeströmska samlingen i Kungliga biblioteket och tillhör de handskrifter som

kommer att digitaliseras under fortsättningsprojektet RiViH 2.

En av de intressantaste skrifterna i Kungliga biblioteket med anknytning till Wessmans verksamhet är dock ett exemplar av Johan Göranssons *Bautil*, som i nominalkatalogen har fått följande beskrivning: "Ex. som tillhört assessorn Wessman, Stockholm 1750, och försetts med omfattande anteckningar, tillägg, tolkningar m.m. –". Wessman har på försättsbladet skrivit sitt namn och året 1750, vilket betyder att han måste ha förvärvat det strax efter att det förelåg färdigtryckt dagarna före jul detta år. Givetvis är det inte själva tryckalstret i sig som är intressant, utan det som

Wessman har tillfört. Det rör sig nämligen om ett interfolierat exemplar med tomma blad insatta mellan varje trycksida, där det har funnits gott om utrymme för egna tillägg. Wessman har bl.a. påbörjat en translitterering av alla inskrifter, men dessa omfattar knappt hälften av träsnitten. De sträcker sig fram till och med nummer 540 (motsvarande s. 424 i *manuscripta.se*) och sedan mer sporadiskt. Däremot finns det ett stort antal inklistrade teckningar av växlande ursprung.

Inte oväntat innehåller volymen ett större material rörande skånska runstenarna, där Wessman har kompletterat sidorna med Magnus Rönnow Dublars (1665–1735) träsnitt med

ytterligare avbildningar. Dessa utgörs förutom av kopior efter Ole Worms bekanta verk från 1643 samt de teckningar av Rönnow som saknas i Bautil, även av avbildningar som måste ha tillkommit i samband med Wessmans antikvariska resor.

De teckningar som kan antas vara av hans egen hand är enkelt och ganska konstlöst ritade, men här finns också ett antal skickligt utförda laveringar av runstenar som DR 259 Fuglie kyrka (Fuglie 1, se fig. 2), DR 262 Fosie, DR 264 Vissmarslöv (Hyby 1), DR 316 Norra Nöbbelövs kyrka och DR 334 Västra Strö (fig. 4) samt byggmästaren och stensculpören Adam van Dürens runor inne i Lunds domkyrka (DR 312, DR 313, se fig. 5). De sistnämnda teckningarna är dock inte helt slutförda. Eftersom Wessman själv inte var någon tecknare hade han för den nämnda resan till Skåne 1756 engagerat Friedrich Gustaf Felt (Feldt) (1729–1787) som ritare (SBL 15 s. 571, Schück 1936 s. 452, jfr även SKL 2 s. 194).

Resan planerades att genomföras under åtta månader och sekreteraren Carl Reinhold Berch hade sammanställt en utförlig instruktion i nio punkter som Wessman skulle följa (citerad i Schück 1936, s. 449–451). Ett genomgående drag i denna är att han inte skulle lägga tid och

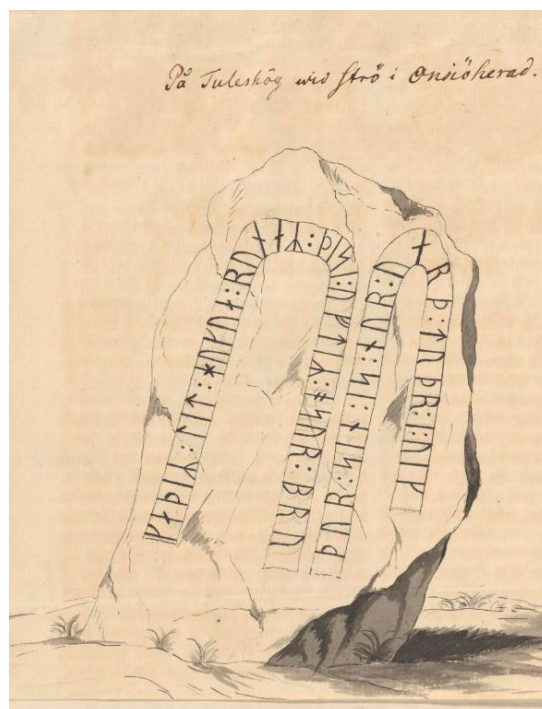

Fig. 3. DR 334 vid Västra Strö i Skåne (Fm 65). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

resurser på sådant som redan fanns dokumenterat. Det ansågs inte heller nödvändigt att avbilda landskapet runt fornlämningarna, eftersom det ökade kostnaderna när tecknin-

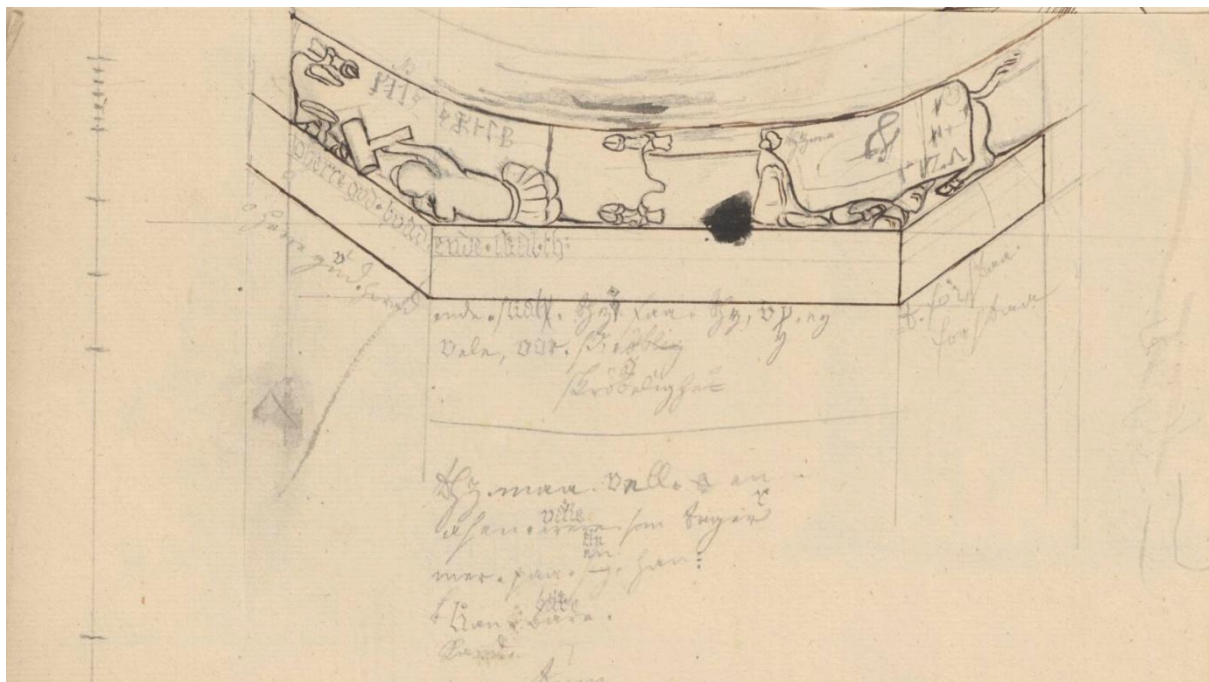

Fig. 4. Teckningen i Fm 65 av byggmästaren Adan van Dürens runinskrift **got • help** "Gud hjälp" (DR 313) på basen till en av pelarna inne i Lunds domkyrka. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Fig. 5. "Bosiö closter uti Skåne, Frosta härad ock Malmö hus lähn", avbildat av Friedrich Gustaf Felt år 1756. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

garna senare skulle graveras. Berch framhöll också att "För samma orsak behöfwer icke eller Translatoren afrita runstenarne, när derpå inga märkwärdiga figurer finnas, utan har han i sådan händelse allenast skriften på det accurate at copiera" (s. 450).

Förmodligen utgick Berch från att runstenarna i Skåne redan var väldokumenterade dels genom avbildningarna i Worms verk från 1643, dels genom Rönnows teckningar som hade tryckts i *Bautil* bara sex år tidigare. Tydligen var han omedveten om att träsnitten hos Worm ibland kunde ligga rätt långt från originalen, vilket Wessman inte var sen att påpeka. I den reseberättelse som han satte samman efter hemkomsten till Stockholm våren 1758 skriver han (citerat efter Schück 1936, s. 458):

I synnerhet upptäckte jag Wormii hallucinationer, som antingen blifwit bedragen eller efter någon förut lagd plan illa afritat och förvänt meningen af de skånska Runstenar. Men däremot har [jag] alt skiähl att berömma Secreteraren Rönnow, som warit ganska accurat.

Resan var kraftigt underfinansierad och det hela blev inte bättre av att den i stället för åtta månader kom att vara i hela två år. Ritaren fick också bara ut en bråkdel av den summa som han hade blivit lovad i dagersättning och ska

därför senare ha återkrävt sina konceptteckningar från resan, vilket också beviljades 1758 (Schück 1936, s. 470). Schück antar att detta är skälet till att "dessa ritningar nu saknas i akademiens topografiska arkiv" (ibid.). Trots detta ligger det nära till hands att anta att de laverade teckningarna som ingår i Fm 65 är utförda av Felt under de nämnda åren och att det handlar om renritningar som har förblivit i Wessmans ägo. En av dessa teckningar föreställer som nämnts DR 259 vid Fuglie kyrka. Av denna sten har Wessman själv efterlämnat en rätt konstlös teckning i handskriften Engestr. B.VIII.2.30 som är daterad den 7 september 1757. Samma höst ska han enligt Schück (1936, s. 470) också ha lämnat kvar Felt i Lund efter att ha betalat honom en mindre del av arvodet. Det framstår då som mer än en tillfällighet att teckningarna av Adam van Dürens runor i Lunds domkyrka som ingår i Fm 65, inte är helt fullbordade.

Tyvärr finns ytterst få teckningar av Felt annars bevarade, vilket gör det mycket svårt att göra en direkt jämförelse med de nämnda runstensbilderna. Hans avbildning av hällarna i den nyupptäckta Kiviksgraven, som Wessman var den första antikvarien att besöka, finns visserligen stucken i koppar, men den bygger

på en enkel linjeteckning och ger ingen uppfattning om hans tecknarmanér (se planschen efter s. 468 i Schück 1936). I Kungliga bibliotekets samlingar, finns dock några panorama-bilder av honom som utgörs av svartvita laveringar ([Länk](#)). En av dessa visar Bosjö kloster i Höör och är utförd just år 1756, då Wessman var i Skåne.

Avbildningen av de ristade hällarna i Kiviksgraven blev av allt att döma en av Wessmans viktigaste upptäckter under resan, och när konstnären Johan Joachim Streng 1762 målade hans porträtt så avbildades en av de bildrikaste hällarna i detta monument i bakgrunden (fig. 1).

Wessman exemplar av *Bautil* innehåller också spår av kortare och mindre kända resor som han har företagit. I september 1758 har han exempelvis besökt Runby i Eds socken, några mil norr om Stockholm, och där ritat av två ristningar: runstenen U 115, som då ännu var hel (fig. 6), samt det ofullbordade runblocket U Fv1977;162A, som aldrig har fått någon inskrift. Att dessa två ristningar hade uppmärksamats och avbildats redan i mitten

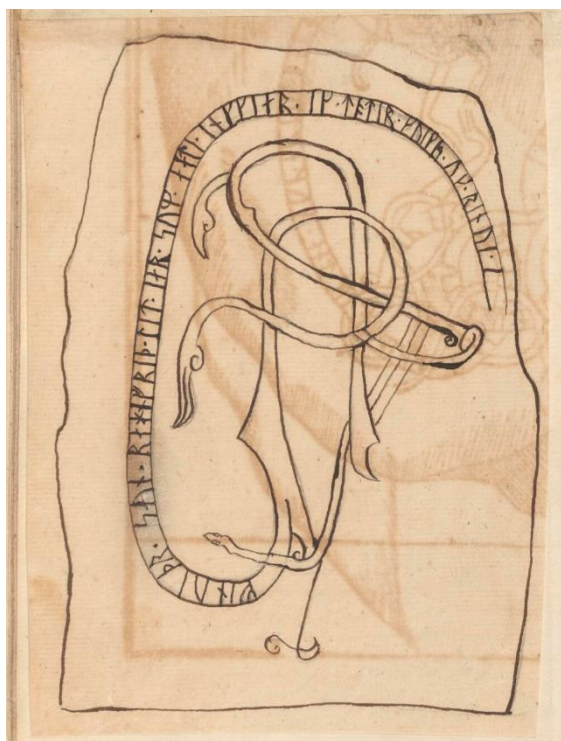

Fig. 6. Runstenen U 115 Runby i Eds socken, avbildad av Wessman i Fm 65. Ristningen är troligen aldrig avslutad. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Fig. 7. Framsidan av U 106 Antuna, Eds socken, med de tidigare förbisedda runorna längst ned (Fm 65). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

av 1700-talet har tidigare varit okänt (se vidare Källström 2025, s. 191, 200). Vid samma tillfälle har Wessman också besökt det stora och på två sidor ristade Runbyblocket U 114, vars exakta position märkligt nog senare skulle glömmas bort och där det dröjde ända fram till 1866 innan det återfanns av fornforskaren Richard Dybeck (Källström 2025, s. 201).

Bland anteckningarna i Fm 65 finns även en uppgift om att ett annars okänt fragment av runstenen U 109 vid Bisslinge i samma socken, som ska ha påträffats 1760 och som kompletterar den tidigare kända delen av inskriften (Källström 2024, s. 63). Som texten är formulerad går det inte att avgöra om Wessman i detta fall själv har varit på platsen, även om det verkar rimligt. I volymen finns också en lösliggande blyertsteckning av den ena sidan av runstenen U 107 vid Antuna i Eds socken (s. 172 i [manuscripta.se](#), som visar att även denna runsten var känd redan på 1700-talet (fig. 7). Tyvärr saknar teckningen påskrift. En märklig

omständighet är att den visar ett avslutande ord $\text{N}|\text{t}|\text{t}|\text{*}$ **sinh** som står upp och ned utanför slingan och som inte alls känns igen från den officiella läsningen av denna inskrift, som slutar med ordet **totur dōttur** 'dotter' i själva runslingan (UR 6, s. 152, se även [Runor](#)). Där emot hade Erik Brate tidigare (1902) på samma plats läst runorna $\text{N}|\text{t}|\text{t}|\text{*}$ **sina sīna** 'sin' (se UR 6, s. 153), något som vid en granskning av stenen den 10 mars 2022 har visat sig vara helt korrekt. I detta fall har alltså en tidigare okänd teckning även bidragit till en bättre läsning av en ännu existerande runsten.

På ett annat ställe i Fm 65 har Wessman skrivit av inskrifter i Enköpingstrakten efter Johan Leitz träsnitt och då noterat att runstenen U 776 vid Väppeby i Enköpings-Näs socken fanns "1/4 mil fr. föreg. [U 773 Enköpings-Näs kyrka] *Vettby wid vägen* 1760". Den korta anteckningen visar att han själv måste ha besökt stenen och att den då ännu var oskadad och sannolikt fortfarande stod på sin ursprungliga plats.

Det vanligaste är dock att Wessman i Fm 65 har kopierat andras teckningar. Exempelvis finns avritningar av de fyra teckningar av run-

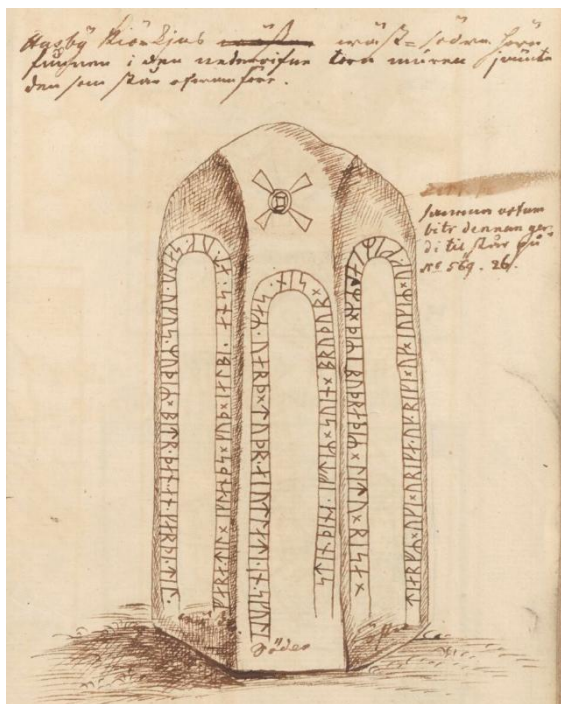

Fig. 8. Wessmans kopia av Johan Bergmans försvunna teckning av U 539 från Husby-Sjuhundra kyrka. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Fig. 9. U 1062 Dalboda, Heden i Viksta socken, ritad av Johannes Bureus som förlaga till Sigismund von Vogels kopparstick. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

stenar i Roslagen (fig. 8), som kanslisten Bergman hade donerat till Antikvitetsarkivet, även om de saknar uppgifter om vem som är den egentlige upphovsmannen (se vidare s. 18 ovan). Han har även med egen hand på de interfolierade sidorna ritat av teckningar i Johannes Bureus handskrifter samt klistrat in en del av dennes träsnitt. Det märkligaste är dock att Wessman också har satt in ett sextiototal originalteckningar av uppländska runstenar utförda av Bureus (fig. 9) och hans medhjälpare Jonas Håkansson Rhezelius. Av storleken och utförandet framgår att det handlar om de direkta förlagorna till de kopparstick som Sigismund von Vogel 1647 hade fått i uppdrag att utföra för Bureus planerade runverk (Svärdström 1936, s. 15).

Dessa teckningar verkar märkligt nog ha varit helt okända för Elisabeth Svärdström när hon 1936 behandlade Johannes Bureus runologiska kvarlåtenskap. Visserligen rör det sig i de allra flesta fall om mellanritningar baserade på teckningar som annars förekommer i någon av Bureus egna handskrifter, men de är redigerade och kompletterade med tanke på den slutliga utgivningen på ett sätt som ger en unik inblick i hur Bureus har arbetat med det material som han och hans medhjälpare hade samlat in.

Detta hoppas jag få möjlighet att fördjupa mig i en kommande artikel i något sammanhang.

Wessmans exemplar av *Bautil* innehåller också en del mer kuriöst material. Inledningsvis har han exempelvis samlat en hel del helt fiktiva runstenar från den antikvariska litteraturen. Här finns bl.a. ett träsnitt av ett minne över Olof Verelius skapat av Elias Brenner, liksom en teckning av Ulf Christofersson som påstås föreställa en minnessten över Johannes Bureus (fig. 10). Den som texten har tillägnats är dock sekreteraren Johan Hadorph (död 1693), som ju Christofersson också hade samarbetat med. Runorna lyder:

ellisif : lit : reisa : stain : iftir : iohan : bunta
: sin : er : uar : runahaufunpur : mikil : hia :
karli : mannheimi : kunungi : han : uar :
taupur : i : stokksunpi x ulfr : risti : runar

”Ellisif (Elisabeth) lät resa stenen efter Johan, sin make, som var en stor runauktoritet(?) hos Karl, Manhems (Sveriges) kung. Han blev död i Stocksund (Stockholm). Ulf ristade runorna.”

Hadorphs hustru nämligen hette Elisabeth Dalina (SBL 17, s. 697) och det är hennes förnamn som här har återgetts i sin fornvästnordiska form, *Ellisif*. Den förste namnbäraren var ingen mindre än Harald Hårdrådes drottning,

som stammade från Ryssland (Lind 1900–15, s. 233). I tidens anda har Christofersson också valt fornvästnordiska motsvarigheter till ortnamnen, vilka båda har hämtats från verk av Snorre Sturlasson. Sverige kallas *Mannheim*, Stockholm för *Stokksund*. Ordet *rúna höfundur* går inte att hitta i de isländska ordböckerna och är troligen en nybildning baserad på en kombination av de isländska orden *rúnameistari* ’runmästare’ och *ríthöfundur* ’författare’.

Det material som Wessman hade samlat i sin *Bautil* innehåller alltså många guldorn av skilda slag, både vad gäller upplysningar om fyndhistorien och nu förlorade inskrifter, men också om den antikvariska forskningen.

Utbytet av Wessmans resor liksom hans vetenskapliga produktion blev annars aldrig särskilt omfattande, något som Gahm-Persson (X 214 bl. 37r, citerat i Schück 1936, s. 443) inte underlåter att nämna i sin biografi samtidigt som han också påpekar:

Salig Herr Translator Wessman war elljest icke någon elack människa, lefde wäl i sitt hus och höll ett wackert Bord efter stånd och wilkor, och hade gärna en god Wän hem med sig till middagen. Han spelte gerna i Bräde med Tärningar och drack gerna ett godt glas öhl. Till wäxten war han af medelmåttig längd, brukade egna hår och war något fetlagd.

Referenser

Kungliga biblioteket

Engestr. B.VIII.2.30 = Skånska Runstenar, en del efter Worm.

Fh 9 = Johan Peringskiöld: Monumenta Sveo-Gothorum. 9. Västergötland, Skåne, Halland, Blekinge. [Länk](#)

Fm 18 = Daniel Georg Nescher, Samlingar av ritningar. [Länk](#)

Fm 65 = Johan Göransson: Bautil, Stockholm 1750 (med anteckningar). [Länk](#)

Riksantikvarieämbetets arkiv

Johan Gustaf Liljegren: Fullständig Bautil, vol. 4.

Uppsala universitetsbibliotek

S 56 = Nils Wessman: Antikvariska Anteckningar, mest om Skåne. [Länk](#)

X 214 = Sigfrid Lorenz Gahm-Persson: Biografiska samlingar 9. Antiquitets archivi betjening.

Litteratur

Bautil = Göransson, Johan, 1750: *Bautil, det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar; upreste ifrån verldenes år 2000 til Christi år 1000* ... Stockholm. [Länk](#)

DR + nummer = *Danmarks runeindskrifter*. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. – Atlas. – Registre. 1941–42. København.

Källström, Magnus. 2024. Runstenen U 109 från Bisslinge i Eds socken. En nyfunnen runstensteckning och något om namnet

- Gudfast. Namn och Bygd* 112, s. 59–75.
[Länk](#)
- Källström, Magnus, 2025: Runstenen U 115 i Runby och en senvikingatida stormannasläkt. *Fornvännen* 120, s. 183–203. [Länk](#)
- Lind, E. H. *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden*. Uppsala, Leipzig. [Länk](#)
- SBL = *Svenskt biografiskt lexikon*. 1–. 1917 ff. Stockholm. [Länk](#) (Om Friedrich Gustaf Felt (Feldt): [Länk](#))
- SKL = *Svenskt konstnärslexikon*. Red. Johnny Roosval et al. 1–5. 1952–1967. Malmö.
- Schück, Henrik, 1936. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess Förhistoria och Historia V*. Antikvitetsarkivet 2. Stockholm. [Länk](#)
- Svärdström, Elisabeth. 1936. *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar 42:3. Stockholm.
- U + nr = Nummer i UR.
- U Fv1977;162A = Ristning publicerad i Gustavson, Helmer & Strid, Jan Paul, 1977. Runfynd 1976. *Fornvännen* 71, s. 157–164.
- UR = *Upplands runinskrifter*. Granskade och tolkade av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson. 1–4. 1940–58. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 6–9.) [Länk](#)
- Worm, Ole. 1643. *Danicorum monumentorum libri sex: e spissis antiquitatum tenebris et in Dania ac Norvegia extantibus rudibus eruti*. Hafniae. [Länk](#)

Fig. 10. Ritaren Ulf Christoferssons fiktiva runsten med en minnesinskrift över Johan Hadorph. Foto: Kungliga biblioteket (PDM)

Hembudsplikt, hittelön och inlösen av fornfynd

Ett gammalt lagrum med många lager

Ola Wolfhechel Jensen

Den 20 maj 2026 meddelade Riksantikvarieämbetet att man beslutat om att dela ut den hittills största inlösensumman för upphittade fornfynd. Fyndet i fråga, benämnt Hörningsholmsskatten efter sin fyndplats strax utanför Södertälje, är en enorm silverskatt från sen vikingatid och tidig medeltid. Marknadsvärdet beräknades till 17 miljoner kronor och för detta fick upphittarna 4 miljoner kronor, vilket motsvarade runt en fjärdedel av beloppet. Ett par år tidigare, i november 2024, hade en annan silverskatt från vikingatiden anmälts till Länsstyrelsen i Jönköping. Denna gång blev det inte tal om någon ersättning, tvärtom väcktes i mars 2026 åtal mot de två män som hittat skatten och ytterligare en person. Enligt åtalet hade de båda männen 2018 med hjälp av en metall-detektor hittat skatten i närheten av Ölmstads kyrka norr om Jönköping som de sedan försökt sälja.

Den lag som återopades var i båda fallen Kulturmiljölagens § 3–5 i kapitel 2. Där kan man läsa att fornfynd per definition är föremål som saknar ägare och som kan antas vara från tiden före 1850. Fornfynd som påträffas i eller i anslutning till en fornlämning tillfaller per automatik staten. Upphittaren kan då få hittelön. Fornfynd som hittas i andra sammanhang tillfaller emellertid upphittaren. Undantag görs ifall föremålen helt eller delvis är gjorda av ädelmetaller eller består av minst två fornfynd som deponerats tillsammans. I sådana fall är upphittaren skyldig att ”erbjuda staten att få lösa in det mot betalning (hembud)”. Då det rör sig om ädla metaller kan upphittaren räkna med att få minst metallvärdet samt en uppräkning som motsvarar en åttondel av detta. Med lite tur kan även hittelön delas ut. I samtliga fall är det Riksantikvarieämbetet som ska pröva frågan.

Medeltida lagar om fynd

Oturligt för skattletarna i Jönköping är det således olagligt att sälja upphittade fornfynd som en silverskatt, men också att använda metall-detektorer för att leta efter dem utan tillstånd från Länsstyrelsen. Att betrakta deras beteende som brottsligt är emellertid inget nytt. Det aktuella lagrummet om fornfynd har nämligen mycket gamla anor och är, liksom Kulturmiljölagen i övrigt, ett resultat av olika lager av värderingar som genom historien knådats och omformulerats allt eftersom nya rättsuppfattningar vunnit insteg.

Kravet att fynd av ädlare valörer ska lysas och att staten har rätt till en beskörd del har som antytts en lång tradition. Till de äldre exemplen hör ett edikt som den västgotiske kungen Theoderik den store (454–526) utfärdade på 500-talet (Hill 1930; Schnapp 1996, s. 83–85). För svenskt och nordiskt vidkommande kan dessa krav spåras tillbaka till tidig medeltid (Jensen 2002). Flera av våra medeltida lagar har rättsregler beträffande fynd liksom hittegods. Vad som egentligen avsågs med begreppet fynd är i flertalet av dem emellertid oklart. Undantaget är Östgötalagen i vilken ”kostbarheter” såsom föremål av ”guld eller silver” omnämns. Att det främst var fynd av ädla metaller som eftersöktes framgår av liknande lagar från Norge och Danmark. Där görs även en koppling mellan fornfynd och fornlämningar, eller mer precist fynd som hittades i forntida gravhögar (*Svenska landskapslagar* 1979, s. 166).

Fördelningsprincipen i de svenska lagarna varierade, men i regel föreskrevs att kungen fick två tredjedelar och upphittaren och i flera fall även markägaren resten. Noterbart är att i flera av lagarna placerades paragrafen om fynd i missgärningsbalken, bland brott som tjuvnad, misshandel och dråp. Detta sammanträffande

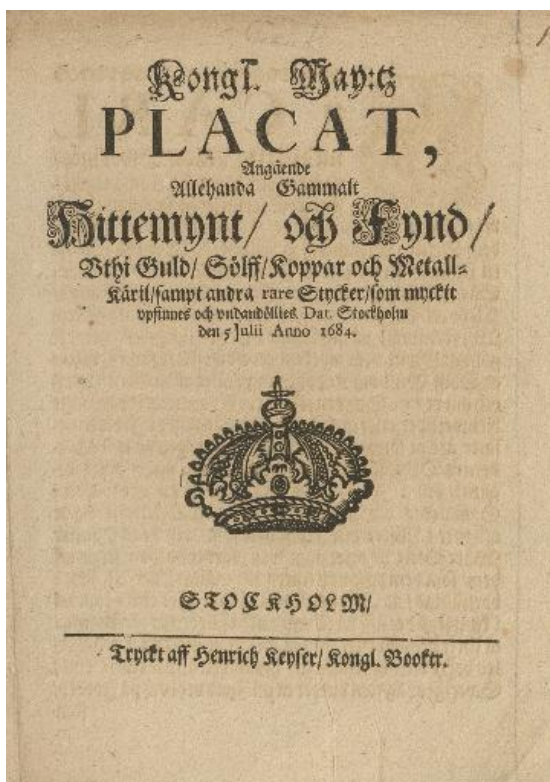

Fig. 1. Fyndplakatet från 1684. Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

var ingen tillfällighet. Bakom placeringen låg en misstänksamhet mot upphittare, en misstro som länge präglade lagrummets färgning och juridiska hemvist. Detta uttrycktes explicit redan i Upplandslagen. Att hitta fynd, löd den sedelärande sentensen, kunde liknas vid tjuvnad, ”ty tjuvar hittar gärna”. Med andra ord förutsattes att fynd i regel hade föregåtts av ett systematiskt letande, vilket det fanns fog för. Skattletning var då liksom nu nämligen vanligt förekommande (Jensen 2002).

Att lagrummet om fynd efterlevdes i vart fall under senmedeltiden framgår av några exempel ur *Stockholms stads tänkeböcker*. I ett av fallen, från 1490, får vi reda på att en person lagenligt anmälde att han på en icke angiven plats hade funnit guld (*Stockholms stads tänkeböcker* 1944, s. 507). Den vid tiden aktuella Kristoffers landslag föreskrev nämligen att upphittaren inom en viss tid var tvungen att anmäla gjorda fynd. För den som undanhöll dem och blev ertappad väntade emellertid straff, som exempelvis i november 1490 då en man fick dryga böter ”for gullit, han fan ok ecke lageliga lystet” (*Stockholms stads tänke-*

böcker 1944, s. 504). Betydligt värre gick det för en dräng som 1486 dömdes till att sitta stupstock och få ena örat avskuret för att han inte hade lyst ett fynd bestående av mynt (*Stockholms stads tänkeböcker* 1944, s. 126).

Under en ansenlig tid var det som synes inte föremålens antikvariska värden som uppskattades utan deras ekonomiska. Det var därför delar av fynden tillföll kungen, som därmed såg en möjlighet att dryga ut statskassan. En som hade ett kroniskt behov av detta var Gustav Vasa (1496–1560). Enligt uppgift var han framgångsrik när det kom till att inkassera upphittade värdefulla föremål (Brahe 1897, s. 3). Exempel på detta återfinns i dennes registratur där flera intressanta fynd nämns, som år 1547 då man på Åland hade funnit ”fremandhe mynt” och på Öland uppdat ett fynd i form av ett ”halsszband aff Gull” (Schück 1932, s. 3–4).

Från ekonomiska till antikvariska värden

I ett tidigare nummer av *Meddelanden* beskrev jag hur det under 1600-talet lades ned mycket energi på att skapa en ny allmän lag (Jensen 2025a). Helt naturligt återkom man till frågan om fynd. Ett första förslag presenterades redan 1602, där fynd återigen placerades i missgärningsbalken. Vad som tidigare bara antydde blir nu tydligt, att det främst var gamla värdeföremål man ville åt: ”Nu hittar man i iord nedergraffwet eller i muur inmuradt penningar, gull, söllf, messing, teen, koppar, eller hwadh godz thet hälst kan wara som sålunda haffwer warit bortgömp och fördolt” (*Lagförslag i Carl den niondes tid* 1864, s. 546–547). Att murar omnämns kom sig av ihållande rykten som gjorde gällande att klostren gömde undan sina värdesaker i samband med reformationen (Jensen 2002).

Under den resterande delen av seklet tillsattes flera lagkommissioner varav den sista så sent som 1686. Blott två år tidigare instiftades ett plakat som specifikt berörde gamla fynd, *Kongl. May:tz Placat Angående Allehanda Gammalt Hittemynt och Fynd vthi Guld, Sölff, Koppar och Metallkäril sampt andra rare Stycker, som mycket vpfinnes och vndanödlles* (1684). Av allt att döma var det riks-

Fig. 2. Guldringar hittade 1738 i Värings socken, Skaraborgs län, som blev inlösta. För beskrivning, se även Schück 1935, s. 474–477). Ämbetsarkiv 1. F 2:2.

Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

antikvarien Johan Hadorph (1630–1693) som stod bakom plakatet. Bland hans efterlämnade koncept finns nämligen ett utkast som i det stora hela är samstämmigt med det slutliga resultatet (Riksantikvarieämbetet, Ämbetsarkiv 1, B 1:4).

Att plakatet kom till hade flera orsaker, som att intresset för antikviteter tilltog och att Hadorph själv var i färd med att skapa en forn-sakssamling för Antikvitetskollegiets räkning. Det var därför viktigt, betonades i plakatet, att ”sådana gamle och loflige ting til Fädernes-landetz heder så och för curiositet skull bijbehåldne warda”. Samlingen fylldes successivt på med inlösta fynd och föremål som Hadorph och dennes kollegor kom över under sina antikvariska resor.*

Bland alla fornfynd var det särskilt mynt som lockade. Dessa efterfrågades redan i antikvariernas första instruktion från 1630 och i 1666 års fornminnesplakat. I ett extrakt av pla-

katet från 1676 efterlystes specifikt ”Gammalt Mynt” som ”uthi jorden funnit”. Att fornfynd som mynt allt oftare blev samlarobjekt och inte smältes ned skvallrar om en pågående värdeförskjutning, från att i första hand uppskattas för sitt ekonomiska värde till att bli kulturhistoriskt intressanta antikviteter. Till detta bidrog intresset för numismatik, läran om äldre betalningsmedel som mynt, som vid tiden upplevde en högkonjunktur. Långt dessförinnan, på 1570-talet, skapades embryot till en kunglig myntsamling. Till samlingens expansion bidrog antikvariernas insatser och den infekterade striden om riksvapnet tre kronor som både Danmark och Sverige gjorde anspråk på. För att hitta belägg för sin, som man från svensk sida såg det, urminnes hävd till riksvapnet rannsakades antikviteter av olika slag, bland dem mynt (Jensen 2002, se även Norris 2020).

En granskning av 1684 års fyndplakat visar på flera intressanta nyheter. En av dem rör själva begreppet fynd. Medan det tidigare primärt syftade på ädlare föremål inkluderades nu, som det uttrycktes, ”allehanda Metall-Kiäril och andre rare Stycken”. För det andra förtydligades att det var gamla föremål som ”fordom” blivit nedgrävda och som följaktligen inte längre hade någon ägare. För det tredje, slutligen, förbehöll sig kronan rätten gentemot upphittaren att ”deras andel må dhem aflöst blifwa”. Uppgiften är synnerligen intressant då det mig veterligen är första gången som hembudsplikten explicit formuleras – någon ersättningsnivå nämns dock inte i plakatet.

”Fulle värdet, och en åttonde del ther til”

Arbetet med att ta fram en ny allmän lag som påbörjades 1686 visade sig dra ut ordentligt på tiden. Först dryga femtio år och flera förslag

senare låg den klar. Ett tema som ingående debatterades var frågan var i lagen fynd skulle ingå och hur man såg på den som gjorde fynden. Var det girighet och planerat letande som låg bakom eller handlade det i regel om tillfälligheter, och var det passande att använda begreppet tjuv i sammanhanget? Svaret på det senare blev nej, däremot borde det även fortsättningsvis vara kriminellt att undanhålla fynd – böter och gatlopp presenterades som förslag på straff (*Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686–1736 II*, 1901, s. 68–69, 265).

Samtidigt var det viktigt att hittelönen inte var för liten, eftersom risken då var stor att fynd inte anmäldes. För att lösa frågan om ett relevant belopp anlätades riksantikvarien Johan Peringskiöld (1654–1720) eftersom han ”lärer bäst wetta, huru stor portion hittaren bör hafwa” (*Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686–1736 II*, 1901, s. 272). Peringskiöld var själv inne på att skapa ett nytt fyndplakat,

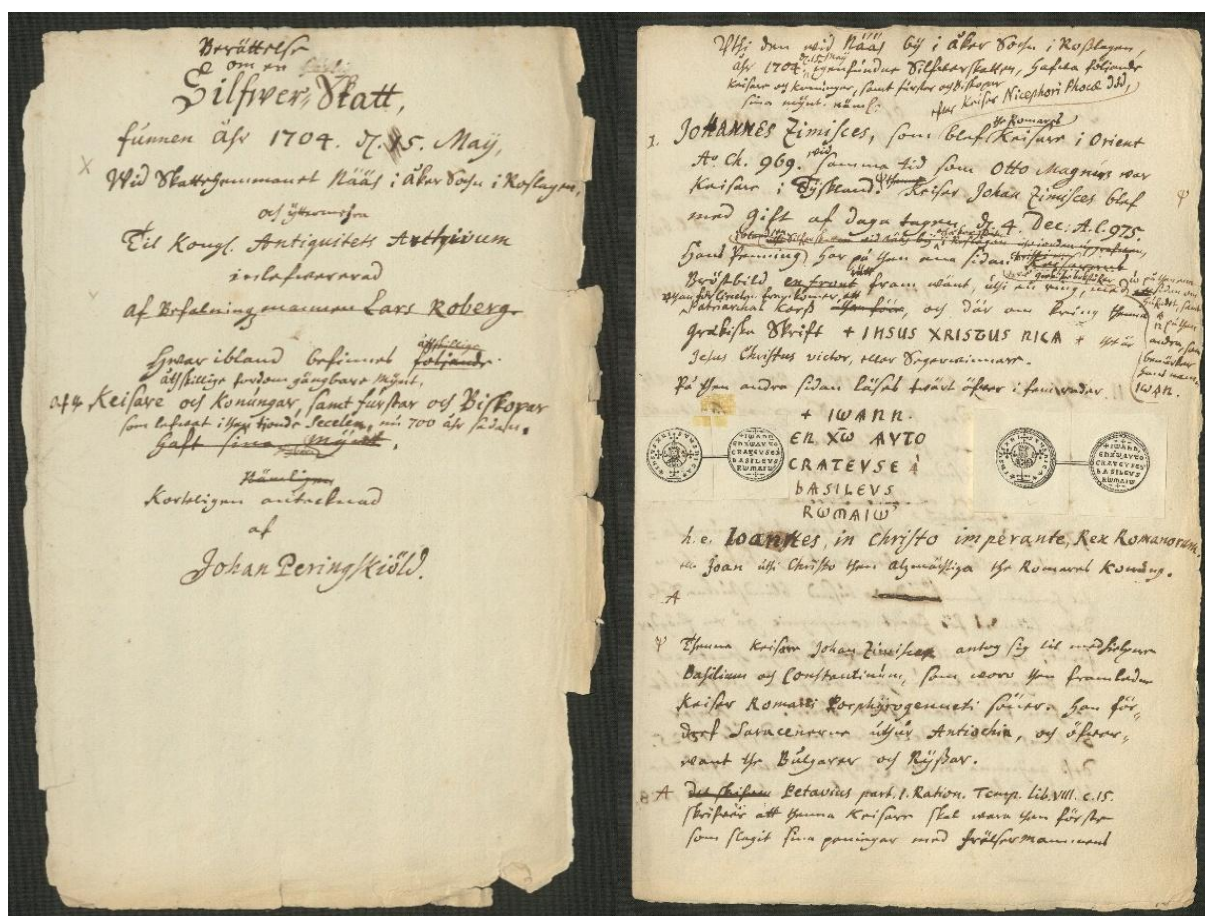

Fig. 3. Johan Peringskiölds beskrivning av ett myntfynd i Åkers socken i Roslagen, som gjordes i maj månad 1704. Källa: RAÄ, Ämbetsarkiv 1. F 2:1. Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

vilket inte blev av. Om och i så fall vilka råd Peringskiöld gav lagkommissionen är oklart. I vilket fall antogs en ny allmän lag 1734 där bestämmelser om fynd, inte oväntat, återigen fogades in i missgärningsbalken.

2. §. Af nedgrafven skatt, botnfynd, eller annat slikt, ther ej fins ägare til, tage jordägaren halft, och halft then som hitte. Är thet gammalt mynt, gull, silfwer, koppar, metall eller andra konststycken; tå bör han thet Konungen biuda. Löser Konungen thet in, gifwe honom fulle wärdet, och en åttonde del ther til; then lösn behålle han, som hitte. Om strandwrak och skiepsfynd, urskils i Siölagen” (*Sweriges Rikes Lag* 1736, s. 262).

Som framgår av citatet fick upphittaren och jordägaren dela på fynden. Samtidigt fick staten rätt att lösa in dyrbara sådana, men inte enbart till dess fulla metallvärde utan även med en åttondel till av det beräknade beloppet, alltså ett sorts antikvitetsvärde i likvida medel. Enligt Henrik Schück var det sannolikt Erik Benzelius den yngre (1675–1743) som kläckte denna idé. Frågan hade nämligen aktualiserats i samband med att man 1722 hittade de så kallade Ribbingska guldringarna, senare daterade till järnåldern, nära Stjärnsunds slott i Närke (Schück 1935, s. 450). Benzelius satt själv med i ständernas sekreta utskott som, vid sidan av lagkommissions arbete, även de hade lyft frågan om ett helt nytt fyndplakat. Så sent som den 28 september 1734 lämnade utskottet genom riksantikvarien Johan Helin (1679–1753) in en promemoria till kanslikollegiet med ett sådant förslag. Det blev emellertid refuserat. I stället införlivades delar av det i den kort därefter instiftade allmänna lagen.

Vetenskapliga värden, bronsstriden och ett vidgat fyndbegrepp

Under 1800-talet etableras arkeologi som en självständig disciplin, med äldre materiell kultur som sin specialitet. Som en konsekvens av detta tilltog intresset för olika typer av forntida föremål. Det vidgade fyndbegreppet färgade även av sig på 1828 års fornminnesförordning. Där stadgades att det inte bara var gamla mynt och föremål av ädelmetall som var hembudspiktiga, utan även föremål av andra metaller liksom av ”sten och trä, eller andra konst-

stycken” (1828:78). Alltjämt kunde upphittaren räkna med att få dess ”fulla värde och en åttondel därutöfwer”. Om fyndet inte anmälades och upphittaren inte kunde betala bötesbeloppet väntade ”kroppsplikt, swarande mot två tredjedelar af det hittade och förtegade godsets värde”. Med kroppsplikt avsågs straff där männen pryglades med spö och kvinnorna med ris. Brottets grovhet avgjorde antalet slag som skulle utdelas.

Redan några decennier senare var det dags för en ny fornminnesförordning, närmare bestämt 1867. Under mellantiden hade en process pågått som i paritet med flera andra länder gick ut på att göra arkeologi till en självständig disciplin och att skapa stora centrala samlingar tillgängliga för forskare. De pådrivande var för svensk del främst knutna till det nyetablerade Historiska museet i Stockholm, med riksantikvarien Bror Emil Hildebrand (1806–1884) och senare dennes son Hans Hildebrand (1842–1913) i förgrunden. I professionaliseringsprocessen blev begreppet ”vetenskap” centralt för att särskilja den egna verksamheten från den som bedrevs av den växande skaran av privata fornforskare.

I likhet med sin föregångare från 1828 efterfrågades ”fornsaker af ringare materiellt värde”, men med brasklappen att det bara kom på tal ”i den mån de hembjudna fornsakerna äro wäl bewarade och i öfrigt anses ega värde för nämnda Museum [Historiska museet] och för wetenskapen.” När det kom till fornfynd av metaller gjordes nu en bodelning mellan föremål av guld och silver och de som var tillverkade av koppar och brons:

Finner Akademien hela fyndet eller någon del deraf böra för statens samlingar inlösas, erlægge då för det som inlöfes af guld eller silfwer fulla metallwärdet med en åttondels förhöjning, samt för koppar och bronz hwad utöfwer metallwärdet kan anses motswara fyndets wetenskapliga värde.**

Tillägget väckte omgående häftig kritik eftersom bronsföremål, genom treperiodssystemets ökade popularitet, var hett eftertraktade både av privata och yrkesutövande fornforskare (Jensen 2025b). Kritiken blev så pass omfattande att hembudspikten för bronsföremål till

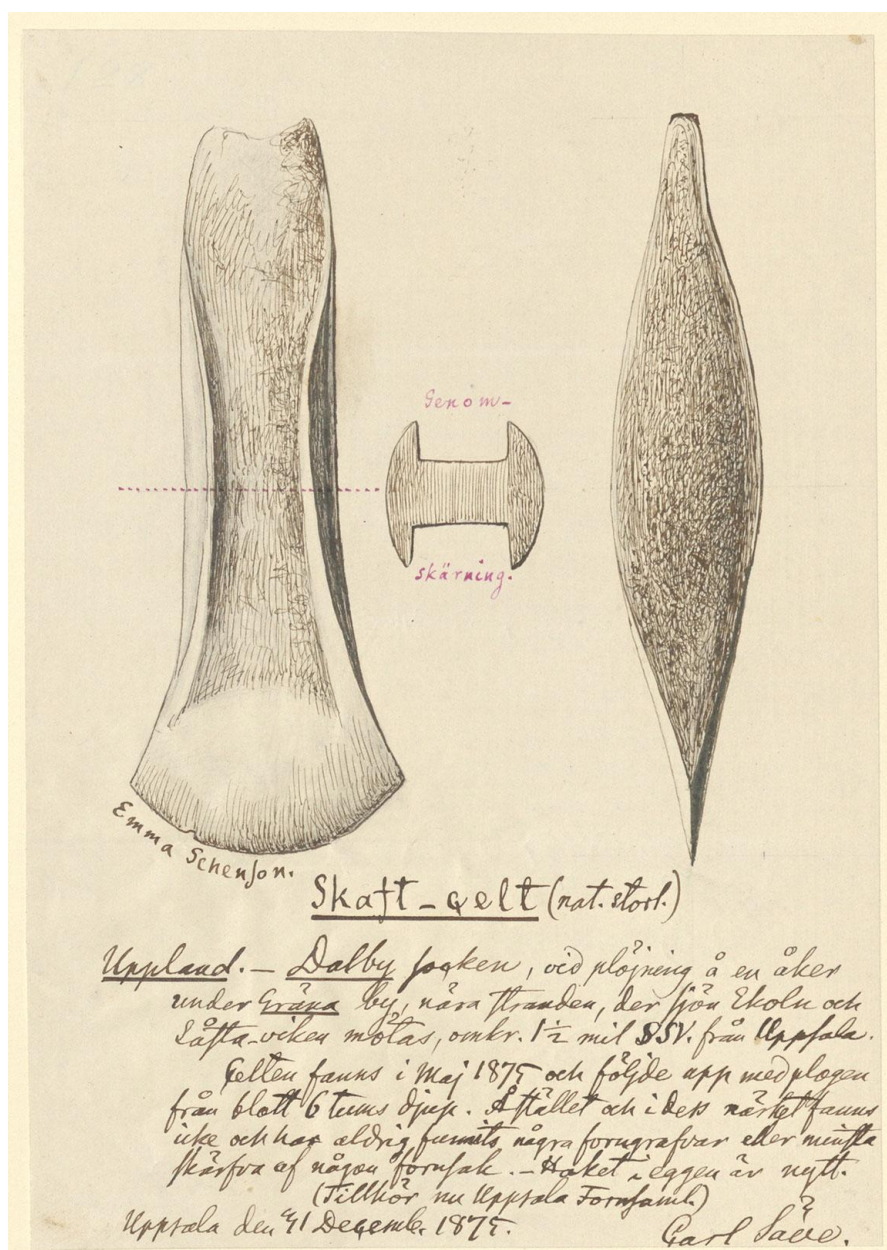

Fig. 4. En bronsyxha funnen 1875 i Uppland. Illustrerad av akvarellisten och kvinnliga pionjären inom yrkesfotografering Emma Schenjon (1827–1913). Hon var svägerska till den förste professorn i Nordiska språk vid Uppsala universitet, Carl Säve som skrivit kommentaren till föremålet. Föremålsteckningar, 102: D:4.

Foto: Riksantikvarieämbetet (PDM)

och med upphävdes 1873. Trots att det snart kom en motreaktion, och att frågan dryftades ett flertal gånger under seklet därpå, skulle det dröja till 1988 års kulturminneslag innan bronsföremål åter blev hembudspliktiga.

Sammanfattning

Som jag med denna text har försökt visa är Kulturmiljölagens definition av begreppet

fornfynd och dess juridiska hantering ett resultat av äldre tiders värderingar och rättspraxis. Idén att upphittade föremål ska anmälas och fördelas efter olika principer går i vart fall tillbaka till medeltiden. Under 1600- och början av 1700-talet behandlades frågan ett flertal gånger i samband med framtagandet av en ny allmän lag och att ett särskilt plakat instiftades 1684. Fyra omständigheter som lyftes under

perioden fick avgörande betydelse för senare lagstiftning. För det första drogs en linje mellan yngre och äldre föremål. Uppdelningen mynnade senare ut i lagen om hittegods – Lag (1938:121) om hittegods – som idag omfattar upphittade föremål från 1850 och senare. För det andra förtydligades att det rörde sig om övergivna föremål som inte längre hade någon ägare. För det tredje infördes krav på att staten hade förköpsrätt att lösa in främst ädlare föremål. Och för det fjärde, slutligen, kom inlösensumman att beräknas utifrån metallens värde med en bonus uppräknad till en åttondel av detta.

Följer vi fyndbegreppets utveckling över tid kan vi även se hur det successivt breddades i takt med att fornfynd blev omvärderade, från att i första hand uppskattas som en ekonomisk tillgång till att betraktas som antikvariskt, kulturhistoriskt och vetenskapligt viktiga. Hur

denna process gick till kan man följa i de handlingar som tillgängliggjorts inom RiViH-projektet.

Noter

- * En genomgång av Riksantikvarieämbetets listor över förvärv vittnar om att fyndplakatet gav resultat (se även Schück 1933, s. 368–371 och 1935, s. 112–135). Hur inlösenprocessen gick till under 1700- och 1800-talen kan man följa i Vitterhetsakademiens protokoll, förvärvslistor och senare även i tidskrifterna *Antikvarisk tidskrift* och *Månadsbladet*.
- ** Det återopade begreppet ”fornsak” användes om än sparsamt redan under 1700-talet, för att i likhet med begreppet ”fornfynd” bli mer allmänt förekommande under seklet därpå. Tidigare användes begrepp och uttryck som ”fynd”, ”gamla fynd”, ”skatt”, ”antikviteter”, ”konststycke”, ”lös fornlämning” och ”kuriösitet”.

Referenser

Riksantikvarieämbetets arkiv

Föremålsteckningar, 102: D:4.

Ämbetsarkiv 1. Koncept till utgående skrivelser, konceptböcker 1683–1685, B 1:4. [Länk](#)

Ämbetsarkiv 1. F 2:1. Handlingar angående Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets förvärv av fornsaker 1670–1719. [Länk](#)

Ämbetsarkiv 1. F 2:2. Handlingar angående Antikvitetskollegiets och Antikvitetsarkivets förvärv av fornsaker 1721–1739. [Länk](#)

Litteratur

Brahe, Per d.ä. 1897. *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika II*. Lund.

Extract af Kongl. May:tz Tryckte Placat til Rijkzens Ständer, så och Bref til alla Gouverneurer, Landzhöfdingar, Biskopar och Superintendenten i Rijket, Om Monumenters och Antiquiteters uppspanande och conservation. 1676. Stockholm.

Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686–1736 II. 1901. Utgifna af Wilhelm Sjögren. Uppsala.

Hildebrand, Bengt. 1937–1938. *C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816–1837: Bidrag till den nordiska forn och hävdaforskningens historia*. KVHAA. Handlingar 44:1–2. Stockholm.

Hill, G. F. 1930. The law and practice of treasure trove. *The Antiquaries Journal*, vol. X, sid. 228–241.

Jensen, Ola Wolfhechel. 2002. *Forntid i historien. En arkeologihistorisk studie av synen på forntid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. Göteborg.

Jensen, Ola Wolfhechel. 2014. ”Antiqua serva”. Några brottstycken ur den tidiga minnesvårdens rättskultur. I: *Med hjärta och hjärna: En vänbok till professor Elisabeth Arwill-Nordbladh*. Göteborg.

Jensen, Ola Wolfhechel. 2018. *På spaning efter det förflutna: En historia om arkeologiskt fältarbete i Sverige 1600–1900*.

- Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Jensen, Ola Wolfhechel. 2025a. Plakatens tidevarv: Johan Hadorphs förarbete till 1666 års fornminneslag och dess rättskulturella sammanhang. *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025:2. [Länk](#)
- Jensen, Ola Wolfhechel. 2025b. Fornminnesförordningarnas tidevarv: Ut med 1828 års förordning och in med en ny 1867. *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025:3. [Länk](#)
- Kongl. Maj:ts förordning den 17 april 1828 ang. forntida minnesmärkens fredande och bevarande (1828:78).
- Kongl. Maj:ts förordning den 29 november 1867 ang. forntida minnesmärkens fredande och bevarande (1867:71).
- Kongl. Mayst:tz Placat och påbudh, om gamle monumenter och antiquiteter. 1666. Stockholm.
- Kongl. May:tz Placat Angående Allehanda Gammalt Hittemynt och Fynd vihi Guld, Sölff, Koppar och Metallkäril samt andra rare Stycker, som myckit vpfinnes och vndandöllies. 1684. Stockholm.
- Kulturmiljölag (1988:950). [Länk](#)
- Lag (1938:121) om hittegods. [Länk](#)
- Lag (1988:950) om kulturminnen.
- Lagförslag i Carl den niondes tid*. 1864. Handlingar rörande Sveriges historia. Andra serien. Stockholm.
- Norris, Matthew. 2020. In search of the three crowns: Conserving, restoring, and reproducing cultural memory in early modern Sweden. *Meaningful Memories. Nordic Journal och Renaissance Studies* 17, s. 125–152.
- Schnapp, Alain. 1996. *The Discovery of the Past. The Origin of Archaeology*. London.
- Schück, Henrik. 1932. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* I. Antikvitetskollegiet 1. Stockholm. [Länk](#)
- Schück, Henrik. 1933. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* III. Antikvitetskollegiet 2. Stockholm. [Länk](#)
- Schück, Henrik. 1935. *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* IV. Antikvitetsarkivet 1. Stockholm. [Länk](#)
- Stockholms stads tänkeböcker*. 1944. Andra serien, tänkeböcker 2, 1483–1492. Stockholm.
- Svenska landskapslagar*. 1979. Första serien. Östgötalagen och Upplandslagen. tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Stockholm.
- Sveriges Rikes Lag Gillad och antagen på Riksdagen Åhr 1734*. 1736. Stockholm.

RiViH 1 övergår i RiViH 2

Ola Wolfhechel Jensen

RiViH 1

Tiden går som bekant fort när man har roligt, så även för RiViH-projektet. Under de två år som passerat har nära tjugofem personer deltagit i olika omfattning och med varierande uppgifter. Runt 700 handskrifter, vilket motsvarar över en kvarts miljon sidor, har digitaliserats av Riksantikvarieämbetet och Kungliga biblioteket med hjälp av kameror och skannrar. Dessa handlingar har publicerats på våra respektive plattformar och finns nu samlade i sin helhet i Kungliga bibliotekets söktjänst Manuscripta.

Vidare har handskrifter i behov fått vård av papperskonservatorer, samtidigt som registrering, katalogisering och metadatasättning pågått för fullt. Parallellt har det bedrivits retrospektiv forskning om arkeologins, runologins, kulturminnesvårdens, heraldikens, Riksantikvarieämbetets och Vitterhetsakademiens fascinerande historier. Och naturligtvis har samlingarna i sig blivit föremål för ingående studier – centrala frågor har varit hur de har vuxit fram, förändrats och använts över tid.

Ett viktigt mål med projektet har genomgående varit att löpande tillgängliggöra digitaliserade samlingar, forskningsresultat och att presentera hur arbetet med projektets olika processer fortskridit. Här har förmedling via olika kanaler varit avgörande. En sådan kanal är detta nyhetsbrev. Inräknat detta nummer har vi sedan våren 2025 publicerat sju nummer av *Meddelanden från RiViH-projektet*. Totalt blir det nära fyrtio artiklar. Därutöver har vi bedrivit en omfattande föreläsningsverksamhet, spelat in poddar och skrivit blogginlägg för att nå ut till olika målgrupper. Till vår hjälp bildade vi tidigt en referensgrupp som förmedlat information om projektet genom sina nätverk. För spridning via sociala medier har våra kommunikörer varit en ovärderlig hjälp. Och för att kommunicera med forskare om aktuella frågor

kopplade till samlingarna, har vi genomfört fem webinarier med inbjudna föreläsare.

RiViH 2

Tack vare ett nytt och mycket generöst ekonomiskt stöd från Vitterhetsakademien kommer vi att kunna arbeta vidare med projektet under ytterligare två år! Från och med augusti i år går projektet således in i en andra fas, med det mycket passande namnet RiViH 2. Vid sidan av Riksantikvarieämbetet och Kungliga biblioteket ingår nu även Riksarkivet i projektet. Under senare delen av 2025 och början av innevarande år ägnades mycket tid åt att gemensamt skriva ihop en ny ansökan, att identifiera relevanta arkivsamlingar och att se över projektets ekonomiska och praktiska förutsättningar.

Under fortsättningsprojektet blir mycket sig likt. På dagordning står digitalisering, publicering, konservering, forskning och mycket annat som vi tidigare ägnat oss åt. Samtidigt innebär RiViH 2 flera nya moment. Bland dem ett fördjupat samarbete med externa forskare för att stöta och blöta forskningsfrågor i relation till våra samlingar. Samtidigt kommer vi att erbjuda stöd till studenter, doktorander och andra som är intresserade av att använda våra resurser. Därtill kommer vi att inventera och besöka andra arkivinstitutioner för att identifiera samlingar som på olika vis tangerar våra egna.

Den riktigt stora nyheten är att vi med hjälp av AI-teknik kommer att transkribera arkivalier från våra tre myndigheter. Parallellt kommer Riksarkivet och Kungliga biblioteket att utveckla befintliga modeller för att kunna transkribera mer svårtolkat och ostrukturerat äldre material.

Fler detaljer kring hur vi kommer att arbeta inom RiViH 2 och vilka som deltar återkommer vi till i nästa nummer av dessa *Meddelanden*.

Inbjudan till doktorander och forskare

Bedriver du eller planerar du att starta ett forskningsprojekt som tangerar RiViH-projektet och som berör de arkivsamlingar som står i centrum för projektet? Då är du välkommen att ingå i vårt nätverk för externa forskare!

Ett viktigt mål med projektet är att synliggöra de samlingar vi digitaliserar och se till att de används mer flitigt, inte minst av doktorander och forskare. Då den antikvariska verksamheten var mycket bred under den period som projektet fokuserar på är forskningsmöjligheterna många (se *Meddelanden från RiViH-projektet* 2025 nr 1). För den oinvidde kan det dock vara svårt att orientera sig i samlingarna och fullt ut förstå dess källpotential i relation till olika forskningsfrågor.

Genom att ingå i vår externa forskargrupp får du möjlighet att diskutera din forskning och

ta del av andras forskningserfarenheter kopplat till våra samlingar. Du kan även delta i våra inplanerade seminarier och webinarier, publicera artiklar i vårt *Meddelande från RiViH-projektet* och presentera din forskning på vår digitala forsknings- och digitaliseringsplattform. Hör gärna av dig ifall du är intresserad till någon av följande:

Ola Wolfhechel Jensen: ola.jensen@raa.se

Robin Böckerman: robin.bockerman@kb.se

Emma Hagström Molin:
emma.hagstrom.molin@raa.se

Magnus Källström: magnus.kallstrom@raa.se

Christopher Natzén: christopher.natzen@kb.se

[Kronobäcks klosterruin](#) avbildad av J. C. Linnerhielm 1794 i Daniel Georg Neschers "Åtskilliga Afritade Antiquiteter och andra Märkvärdigheter uti Småland; jämte Beskrifningar öfwer en del däräf" ([Fm 53](#)). Foto: Kungliga biblioteket (PDM)